Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра слов'янської філології

ДИПЛОМНА РОБОТА
Магістр філології

Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 035 Філологія. Слов'янські мови і літератури (переклад включно), перша – польська

на тему: Францисканські мотиви в поетичній творчості Яна Твардовського

Шифр ДРФПР.015212.01.5.00

Студентки II курсу, групи ФППм-19-1 _____В. В. Чорноус
Підпис, дата

Керівник _____ І. С. Сашко
Підпис, дата

До захисту допускаю:

Завкафедри слов'янської філології _____ Н. В. Подлевська
Підпис, дата

Хмельницький 2020

Хмельницький національний університет

Факультет гуманітарно-педагогічний

Кафедра слов’янської філології

Рівень вищої освіти магістр

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Спеціальність 035 Філологія.

Спеціалізація 035.033 Філологія. Слов’янські мови і літератури (переклад включно), перша – польська

Освітня програма освітньо-професійна

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри слов’янської філології

_____ (Подлевська Н. В.)

24 жовтня 2019 року

З А В Д А Н Н Я

на дипломну роботу

ЧОРНОУС ВЕРОНІЦІ ВЯЧЕСЛАВІВНІ

1. **Тема роботи:** «Францисканські мотиви в поетичній творчості Яна Твардовського», затверджена на засіданні кафедри слов’янської філології 26 вересня 2019 року, протокол № 3.

2. **Термін подання студентом завершеної роботи** – грудень 2020 року.

3. **Вихідні дані роботи**

Незважаючи на наявність низки праць А. Беднарека, І. Мацєжинської, М. Подраза-Квятковської, Е. Циховської, С. Чесляка, М. Яструна та інших дослідників, францисканські мотиви в поезії Яна Твардовського залишились недостатньо дослідженими, що й зумовлює актуальність теми дипломної роботи.

4. **Перелік підлеглих розробці питань**

Дослідження процесу творення францисканізму як літературного напряму та визначення його ролі у світовій літературі.

Виявлення основних ознак францисканізму.

Встановлення особливостей поетичної творчості Яна Твардовського.

Характеристика образу св. Франциска та опис основних рис францисканської духовності у віршах Яна Твардовського.

Аналіз світу природи у вибраних творах.

5. **Графічного матеріалу немає.**

6. **Консультанти по роботі із вказівкою розділів, які їх стосуються**			
Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання отримав
	НЕМАЄ		

7. **Дата видачі завдання** – 24 жовтня 2019 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН			
№ з. п.	***Найменування етапів виконання дипломної роботи***	***Термін виконання***	***Примі-тка***
1.	Обрання теми дипломної роботи	Вересень 2019 року	
2.	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень – жовтень 2019 року	
3.	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень – грудень 2019 року	
4.	Написання першого	Грудень 2019 –	

	розділу дипломної роботи	квітень 2020 року	
5.	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірнику наукових праць та участі у конференціях	Січень, квітень, вересень 2020 року	
6.	Написання другого розділу дипломної роботи	Травень – вересень 2020 року	
7.	Написання «чорнового варіанту» дипломної роботи	Жовтень-листопад 2020 року	
8.	Попередній захист дипломної роботи	Листопад 2020 року	
9.	Остаточне завершення дипломної роботи	Грудень 2020 року	
10.	Подача дипломної роботи на кафедру	Грудень 2020 року	

Студент _____ В. В. Чорноус

Керівник _____ І. С.Сашко

Анотація

Тема роботи: **«Францисканські мотиви в поетичній творчості Яна Твардовського».** Автор – **Чорноус В. В.** Науковий керівник – **Сашко І. С.** Обсяг дипломної роботи – 75 сторінок, із них 64 сторінки основного тексту. Робота містить 81 джерело посилання.

Ключові слова: *аксіологія, духовність францисканська, природа, простота, смирення, Франциск, францисканізм.*

Об'єктом дослідження є явище францисканізму як літературного напряму в польській літературі ХХ століття.

Предмет дослідження – францисканські мотиви в поетичній творчості Яна Твардовського.

Мета – дослідити та схарактеризувати францисканську модель поезії Яна Твардовського.

Відповідно до мети роботи ставляться такі завдання:

–дослідити процес творення францисканізму як літературного напряму та визначити його роль у світовій літературі;

–виявити основні ознаки францисканізму;

–встановити особливості поетичної творчості Яна Твардовського;

–схарактеризувати образ св. Франциска та описати основні риси францисканської духовності у віршах Яна Твардовського;

–проаналізувати світ природи у вибраних творах.

Францисканізм займає особливе місце в поезії ХХ століття. Ян Твардовський вважається найвидатнішим представником цієї течії.

Францисканізм як літературне явище свої витоки має у духовності та способі життя св. Франциска. Джерела цієї течії простежуються у перших біографіях святого. Протягом багатьох століть аж до сьогодення цей напрям у своїй творчості використовували багато митців світової слави, значне місце він займав у творах польських письменників.

У роботі на основі аналізу вибраних віршів Яна Твардовського з різних періодів його творчості можна констатувати, що незважаючи на еволюцію мотивів, не змінюються основні риси створеної ним францисканської моделі, серед них: похвала всього творіння, афірмація життя у всіх його проявах, любов до звичайних людей, поетика буденності або культ природи. Також у роботі висвітлено та проаналізовано головні чесноти францисканської духовності, що особливим чином мають своє відображення у віршах Твардовського.

Автор _____

підпис автора і дата подання роботи до захисту

ЗМІСТ

Вступ.....8
1. Джерела францисканізму як літературного напряму.....12
1. 1. Початки францисканізму в світовій літературі.....12
1. 2. Францисканізм у польській літературі.....23
2. Францисканська модель лірики Яна Твардовського.....35
2. 1. Світ природи у віршах Яна Твардовського.....35
2. 2. Гумор як вираз францисканської простоти і радості.....43
3. Аксіологія поезії Яна Твардовського.....53
3.1. Віра, надія, любов як головні людські чесноти.....53
3. 2. Вбогість і смирення – основні риси францисканської духовності..64
Висновки.....71
Список використаної літератури.....74

Вступ

Тенденція в літературній творчості, пов'язана з поставою францисканською, яка стала так популярною в XX столітті, носить назву францисканізм. Характерним для нього є ідеал євангельської вбогості і покори, простота у стосунку до світу, любов до природи, афірмація життя у всіх його проявах, поетика буденності. Такий типово францисканський підхід до життя простежується в творчості багатьох польських митців, а зокрема у Леопольда Стаффа, Еміля Зегадловича, Яна Каспровича, Януша Корчака, Яна Твардовського. Зокрема, особливе місце францисканізм займає в поезії Яна Твардовського.

Францисканізм у творчості польських письменників досліджували А. Беднарек, І. Мацєжинська, М. Подраза-Квятковська, Е. Циховська, С. Чесляк, М. Яструн. Натомість, аналізу поезій Яна Твардовського свої праці присвячували Л. Демська, С. Єрмоленко, Г. Заворська, З. Зарембянка, А. Суліковський, Т. Черниш, М. Шмідт.

Францисканські мотиви в поезії Яна Твардовського залишились недостатньо дослідженими, що й зумовлює **актуальність** вивчення проблеми.

Ян Твардовський жив у 1915-2006 роках, народився та помер у Варшаві. Він розкрив свій літературний талант під час навчання в гімназії, де редагував міжшкільну газету «Kuźnia Młodych» та публікував свої перші вірші. Закінчив польську філологію. Після початку Другої світової війни Ян Твардовський вступив до Армії Крайової, він також воював у Варшавському повстанні і був поранений.

Наприкінці війни в біографії Яна Твардовського стався важливий момент – у березні 1945 року він розпочав навчання в таємній семінарії. Через три роки він був висвячений на священика. Спочатку він служив вікарієм у парафіях, працював катехитом у спеціальних школах.

З 1959 року і до виходу на пенсію був настоятелем однієї парафії у Варшаві. Він читав лекції в семінарії. Важливою частиною біографії отця Яна Твардовського є його дружба з поетесою Анною Каменською. Його могила знаходиться в склепі в храмі Божого Провидіння.

Початком творчості Яна Твардовського вважається том віршів «Powrót Andersena», який він опублікував через рік після закінчення університету. З 1945 р. Ян Твардовський презентував свою роботу в «Tygodnik Powszechny», з якою він був пов'язаний до кінця свого життя.

У повоєнні роки він публікував рідко – видав том «Wiersze» в 1959 р., а наступний – «Znaki ufności» – лише в 1970 р. З цього моменту творчість Яна Твардовського набуває все більшої популярності, також за кордоном.

До вибраних томів віршів належать: «Niebieskie okulary» (1980), «Nie przyszedłem pana nawracać», «Wiersze z lat 1937 – 1985», «Uśmiech Pana Boga. Wiersze dla dzieci» (1991), «Rwane prosto z krzaka» (1996).

Творчість Яна Твардовського має релігійний характер, але він зосереджений не на релігійних піднесенях, а на звичайних людських питаннях, висловлюючи безтурботну, францисканську похвалу життю, скромну згоду на світ і любов до світу та найпростіших створінь.

Мета: дослідити та схарактеризувати францисканську модель поезії Яна Твардовського.

Реалізація мети передбачає вирішення таких **завдань**:

1. Дослідити процес творення францисканізму як літературного напряму та визначити його роль у світовій літературі.
2. Виявити основні ознаки францисканізму.
3. Встановити особливості поетичної творчості Яна Твардовського.
4. Схарактеризувати образ св. Франциска та описати основні риси францисканської духовності у віршах Яна Твардовського.
5. Проаналізувати світ природи у вибраних творах.

Для реалізації основних завдань дипломної роботи було обрано такі **методи дослідження:** синтез і порівняння, аналіз, узагальнення, абстрагування.

Об'єктом дослідження є явище францисканізму як літературного напряму в польській літературі XX століття.

Предметом дослідження є францисканські мотиви в поетичній творчості Яна Твардовського.

Джерельною базою для дослідження стали збірки поезій Яна Твардовського.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що було створено францисканську модель лірики Яна Твардовського, здійснено різноаспектний і комплексний аналіз образів природи (їх досліджено і класифіковано), відображено основні францисканські чесноти у вибраних творах.

Теоретичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що в ньому зроблено аналіз францисканських мотивів (на основі творів Яна Твардовського), що допомагає усвідомити і глибше розуміти зміст віршів, світогляд письменника.

Практичне значення дослідження визначається можливістю використання його результатів у вищій та середній школах при вивчені сучасної польської літератури (зокрема творчості Яна Твардовського або ж вивчення релігійної поезії в курсі літератури), під час читацьких конференцій, а також при написанні наукових праць із цієї проблеми.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи заслуховувалися на:

– V Міжрегіональному науково-практичному семінарі «Теоретичні та прикладні проблеми сучасної філології» (Умань, 2020);

і викладені у статтях і тезах:

1) «Францисканізм в поезії Яна Твардовського» («Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика», Хмельницький, 2020);

2) «Miłość do człowieka i stworzenia jako istotne elementy franciszkanizmu w poezji Jana Twardowskiego» («Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика», Хмельницький, 2020).

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи – 75 сторінок. Кількість джерел, що подаються у списку використаної літератури, складає 81 позицію.

1. Джерела францисканізму як літературного напряму

1. 1. Початки францисканізму в світовій літературі

Францисканізм – поняття досить складне за своїм змістом до визначення. В основному функціонує в богословських науках, а особливо в теології внутрішнього життя, як визначення однієї зі шкіл християнської духовності, ініційованої св. Франциском.

Елементи францисканської духовності почали проникати в польську літературу та культуру з часів Середньовіччя – періоду заснування перших францисканських орденів. Проте, значне зацікавлення особою св. Франциска настало під кінець XX ст. У літературній творчості ця тенденція посилається на постать і легенду св. Франциска Ассізького та до ідеалів бідності й смирення, проповідуваних францисканським орденом. Св. Франциск Ассізький, якого часто називають Бідаком з Ассізі – одна з найбільш незвичайних постатей Середньовіччя. Він народився в Ассізі близько 1181 року в родині заможного купця, як Джованні Бернардоне. Спочатку Франциск хотів стати лицарем; у війні Ассізі з Перуджі він потрапив у полон. Однак, це пригодницьке життя було перервано незвичним містичним видінням у 1206 р., що призвело до глибокої духовної переміни: Франциск відмовився від майна свого батька – щоб частину віддати бідним, – а потім покинув свій родинний дім і розпочав свою діяльність як мандрівний проповідник, захисник любові, радості існування, опікун хворих і бідних. Бідачина прикрасив ідеал аскетизму любов'ю та співчуттям, показав, що бідність не повинна бути стражданням і причиною зневаги. Він був канонізований через два роки після смерті (1228 р.). У період з кінця XIII до середини XIV століття у спільноті Францисканського ордену розповіді про нього зібралися в анонімній збірці під назвою «Квіти святого Франциска Ассізького». Самому Франциску приписують авторство пісні «Гімн Сонцю».

Святий керувався буквальним розумінням заповідей Христа залишити все і піти за Ним. Франциск відмовився від матеріальних благ, роздав гроші,

створив мандрівний орден, проповідував рибам та птахам, доглядав за прокаженими. Хворий і страждаючий, майже сліпий, він склав повну радості й прослави Творця пісню «Гімн Сонцю», в якій говорив:

Слава Тобі, Всевишній і Всемогутній Боже наш!

Честь, поклін і подяка від усього створеного Тобі,

І від мене, найменшого брата, найбільшого грішника,

Бідака з Ассизі, – слава Тобі!

Святий Франциск, безумовно, був великим естетом, поетом, дуже чутливою і емоційною людиною. Однак слід звернути увагу насамперед на те, що він був містиком, якому все говорило про Бога, свідчило про Його присутність [81, с. 124]. З великого серця Франциска випливала потреба в постійному і глибшому пізнанні Бога. Завдяки сталому виконанню цього бажання Франциск дійшов до такого союзу зі Всевишнім, що події, зустрічні люди, усі істоти розповідали йому про Бога, говорили про те, яким Він є. Результатом Францискового досвіду Бога було те, що сам Творець говорив йому про все, що створив. Дивовижність, несамовиту красу світу Франциск вмістив у кількох простих, але змістовних реченнях.

Одним з перших і найважливіших творів францисканського напряму вважається «Квіти святого Франциска» – анонімний збір легенд про святого і його товаришів, який повстав на межі XIII-XIV століть [47]. Слово «квіти» у назві було використано замість виразу «францисканські чесноти». Це також означає колекцію квітів, тобто пісня містить короткі розповіді, що описують вибрані епізоди з життя святого та його перших товаришів.

«Квіти святого Франциска» багаті на описи природи, яка у скромного святого викликала захоплення. Дерева, різні види птахів, тварин і квітів стали для нього втіленням чеснот, особливо молодості та радості життя. За словами Франциска, віра і Церква були як сад, який треба постійно доглядати [50, с. 211].

До джерел францисканізму належать також життєписи святого. Одним з перших його біографів був Тома з Челано. Знаною його працею є біографія св. Франциска (лат. *Vita prima sancti Francisci*). Життєпис є новаторським твором про св. Франциска, який став натхненням для інших біографій. Праця повстала на межі 1228-1229 років, правдоподібно в Ассізі; розповідає про євангельський приклад життя і заохочує до наслідування чеснот святого [81, с. 178].

Тома показує Франциска як приклад святості та наставника духовного життя для всіх християн. Образ св. Франциска повинен служити формуванню не тільки братів ордену, але й усього люду Божого. Автор показує Франциска як того, хто перебуває в постійному навернені. Він називає Його Серафимським Отцем, який «виховував і зображав в собі Серафима» [50, с. 210].

Елементом, який постійно присутній у творі, є ідея «новизни», що проявляється у фразах: «новий лицар Христовий», «нове світло», «щось нове у світі», «новий Вифлеєм», «нова Втіха», «новий євангеліст». Цей прийом служить для зображення особи св. Франциска як нової людини, яка своє джерело знаходить у Христі. Тома називає його: «другим Мойсеєм», «другим Давидом» [81, с. 186].

Джерелом францисканізму був євангельський радикалізм Франциска з Ассізі у спрямуванні людського життя на Бога, який є любов'ю і найвищим добром, на виконання Його волі, віддання належної шани і прослави, звідси випливає позитивне, радісне і братерське ставлення до природи і ближніх, також ідея служіння Богові, створінням, Церкві та світу. Дорогу людського життя францисканізм пов'язує з Христом Євангелія, щоб через його людськість наслідувану поставою меншості (*minoritas*), радикальної вбогості та радісної простоти, яка випливає з чистого сумління, міцно з'єднатися з Богом. Ставши однією зі шкіл духовності, францисканізм вплинув як на християнську духовність, так і на християнську етику, через понадчасову,

універсальну інтерпретацію засад християнського життя, збагачену вченням францисканських науковців (Олександр Гельський, Дунс Скот) і прикладом францисканських святих (Анджела з Фоліньйо, Бернардин Сієнський, Бонавентура). Вони вплинули на розвиток долоризму, євхаристичної набожності, культу Імені Ісуса, Дитятка Ісус, Непорочної Діви Марії, які стали елементами християнської духовності. Завдяки францисканізму у Церкві з'явилася молитва «Ангел Господній», численні гімни і секвенції (Dies irae, Stabat Mater dolorosa), богослужіння Хресної Дороги.

Францисканське бачення світу через повагу до людини та природи сприяло створенню нових канонів краси. Завдяки цьому Ернест Ренан називає Франциска батьком італійського мистецтва [30, с. 183]. Безумовно, францисканське натхнення стало важливим фактором змін, що передували епоху Відродження. Літературні твори, натхненні францисканською духовністю, характеризуються майже містичним запалом думки, пластичністю; їхня мова – це мова народу. У живописі з'являється портрет як результат інтересу до особи та її вигляду. Він відходить від жорстких візантійських ікон. Францисканським церквам і монастирям притаманна витончена, хоча і сувора, простота.

Загалом вважається, що саме францисканський рух відновив первісне християнство. Новий спосіб життя, який він пропагував, дуже глибоко вплинув на характер християнського аскетизму – він з'явився на тлі похмурого середньовічного аскетизму, проявив християнство з позитивним утвердженням життя, відштовхуючи постійний страх демона, що турбував людей Середньовіччя. Також належить додати, що святий Франциск є творцем релігійного гуманізму. Його ідеї та діяльність випередили в певній мірі пізніші досягнення філософської думки. Однак, існує велика різниця, яка відрізняє Франциска від інших мислителів. Гуманізм як центр діяльності вибрав людину, цим самим ототожнився із антропоцентризмом [34, с. 25]. Натомість Франциск підійшов до цієї проблеми по іншому. Бога,

Сотворителя і Найвище Добро, поставив на вершині ієрархії вартостей. Це впорядкування цінностей є найдоречніше з огляду на суспільне благо. Тому що охороняє великі людські групи від різних видів тоталітаризму, а в одиничному вимірі – від невпорядкованості і внутрішнього маразму. Варто додати, що гуманізм св. Франциска є знаком, що святість доступна кожному. Вона полягає на повній, абсолютно щирій, жертовній, глибокій любові до Бога і створінь.

Францисканізм – термін, який вживали історики францисканського руху на визначення поглядів і постав, акцентованих Франциском з Ассізі та францисканців; в особливий спосіб проявлялися вони у францисканській духовності, а також в літературі та мистецтві; у широкому значенні – в працях орденів та спільнот релігійних[1].

Якщо говорити більш загально, це своєрідно присутня у літературних творах ідея, думка і духовність францисканська, яка представлена у зображенні конкретного погляду на світ, концепції людського існування, а також у впровадженні францисканських постатей та реалій. Тому францисканізм може бути присутнім в кількох площинах творів: проявлятися як загальне філософське чи моральне послання твору, входити у сферу зображеного світу – у сферу подій та літературних героїв або з'являтися на мовній площині тексту (стиль, стилізація). Таким чином францисканський характер у творі може розкриватися по-різному.

Це може бути певне бачення світу, концепція дійсності, яка виражає гармонійний зв'язок людини зі світом та його Творцем, в якому людина знаходить спокій та радість існування. Над усім чуває Творець, а це в свою чергу передбачає фамільярні відносини людини і створіння, які найвиразніше відкриваються у прийнятті природи як брата або сестру; так само і людина, становить велику космічну родину. Світ – це дар, і все у ньому має свій сенс, свою користь, навіть терпіння, бо воно має відновлювальну міць.

[1] Encyklopedia Katolicka: w 20 tt. Gł. red. Bieńkowski L. Lublin : wydawnictwo KUL, 1989. T. 5: F-G. S. 533.

Францисканський погляд на дійсність може проявлятися в моральній проблематиці творів. Важливо, що вся величезна сфера моральних людських вчинків і поведінки вводиться в рамки Божого суду – Бог незмінно вказується як джерело найвищих цінностей. Євангеліє, вираження Божої волі, є мірою людських вчинків, адже спосіб життя францисканців – це шлях Євангельського реалізму. Саме тому францисканське sacrum (лат. сакральний) функціонує як заклик до повної реалізації Євангелія. А це виражається особливо у братерських відносинах до кожної, без винятку, людини, у прийнятті постави слуги, особливо щодо вбогих та менших.

Францисканізм може також функціонувати в сюжетному шарі твору – охоплювати світ подій та літературних персонажів. Виділяють чотири способи присутності францисканського елементу в структурі сюжету [41, с. 51]:

а) зосередженість сюжету переважно на постатті св. Франциска;

б) сюжет, що розвивається навколо інших францисканських постатей – історичних (брат Яловець, брат Леон), а також вигаданих, створених за прикладом братів св. Франциска;

в) сюжет, що нагадує францисканські місця культу (наприклад, Ассізі, гора Аляверна);

г) сюжет, заснований на художній обробці легендарних тем та мотивів, узятих із «Квітів св. Франциска» та найдавніших францисканських літописів.

Елементом францисканізму може бути особливий мовний шар твору. Тут йдеться, головним чином, про стилізації, орієнтиром яких є передусім легендарні «Квіти св. Франциска Ассізького», а також його «Гімн Сонцю». Звичайно, стилізації не лише охоплюють мовну сферу – вони також стосуються конкретних способів подання дійсності. А це, в свою чергу, впливає на специфіку образів, що посилаються, в цьому випадку, на релігійно-народні уяви. Стилізація текстів легендарних оповідань з «Квітів» надає їм цікавих художніх цінностей – текст набуває свіжості простого

відчуття реальності земної та позаземної, через введення в сферу людського sacrum, зазнає своєрідної поетизації [41, с. 52].

Святий Франциск зачаровує автентичністю життя, основаного на духовному багатстві Євангелія і вартостях, які випливають з нього. Захоплює добротою і пошаною до кожної без винятку людини. Святий постає перед людьми як незвичайна людина, винятковий прихильник Бога, брат усіх людей та створінь, який провадить до взаємної приязні, добра та миру. Влучно найвідоміший поет Середньовіччя, Данте Аліг'єрі, назвав Франциска сонцем людського роду [1]. Порівняння Франциска до сонця гармонійно поєднується з радістю та добротою, яка випромінюється з містичної та творчої душі святого, що так виразно можна побачити у його поетичному «Гімні сонцю», де Бог є найвищим Добром, а кожне створіння, навіть тілесна смерть, названі братом та сестрою.

Також італійський поет, філософ Данте Аліг'єрі порушує проблему францисканських мотивів у своєму творі «Божественна комедія». Це середньовічний твір, але віщує нову еру і вважається багатьма шедевром світової літератури. Сам Данте належав до Францисканського Ордену Світських, тому у своєму творі звертався до францисканських постатей [47]. У XVI пісні першої частини він пише про свою францисканську мотузку як лінію порятунку від небезпеки, що загрожує його життю в дорозі через пекло:

Вірьовкою свій стан я встиг обвить
Від леопарда, хитрого звірюки,
Мав боронитись і його скрутить.
Вірьовку з себе зняв я без принуки,
Коли вожай зробити це звелів,
її змотавши, дав йому у руки.
Він взяв її, на правий бік ступив
Й один кінець в провалля кинув темне

Якмога далі від його країв.

У Пісні XI в Раю, св. Тома згадує двох великих святих: Франциска Ассізького та Домініка. Цікаво, що, детально розповівши про життя святого з Ассізі, Тома оплакує згіршення Домініканського ордену:

Двох вожаїв, які б шляхом незвичним
Вели її на визначні діла.
Один горів паланням серафичним,
А другий, невичерпний скарб наук,
Сіяв відбитком херувима вічним.
Скажу про одного, і правди звук
Обох торкне, бо йшли і той, і другий
На спільне кожен із своїх спонук.

У свою чергу, у XII пісні в Раю для рівноваги св. Бонавентура у другому колі науковців оспівує життя та вчинки св. Домініка, а потім оплакує згіршення Францисканського ордену:

Ворожі в міжусобицях війська,
То уявляєш славу, що засяла
Круг другого, якому з вуст Фоми
Хвала переді мною тут лунала?
Проте забулись колії самі
Од верху кола, й з винного остатку
Сама лиш цвіль зосталась серед тьми.

У творі теж представлені інші францисканці, такі, як Матвій з Акваспарти, генерал францисканського ордену, чи містик, видатний теолог Убертіно де Казале.

Авраам Рожнятовський – поет епохи Бароко, якому була близька релігійна тематика, а особливо францисканські ідеї. У 1610 році на прохання бернардинців написав найбільш відомий свій твір для санктуарія в Кальварії

Зебжидовській під назвою «Pamiątka krwawej ofiary Pana Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa» [8].

Це є одна з найдосконаліших пасійних поем епохи польського Бароко. Важливо, що Рожнятовський поширює євангельські розповіді про страсті Христові з детальними описами як топографії, зовнішності персонажів, вбрання, так і страждань головного героя. Деякі частини Страстей Христових переплітаються із приписами на кшталт: «Tu zmówić 5 pacierzy i 5 Zdrowych Maryj», що опосередковано вказує на медитаційний (але також практичний) характер пісні [8].

В поемі Авраама Рожнятовського присутні також тексти, взяті з апокрифних оповідань: «Rozmyślanie przemyskie», «Rozmyślania dominikańskie», «Sprawę chędogą o Męce Pana Chrystusowej», «Ewangelię Nikodema», «Żywót Pana Jezu Krysta». Рожнятовський також черпав джерела із творів шведської містички, св. Бригіди Великої. Автор «Pamiątki» не міг не скористатися здобутками отців Церкви, а також головних тенденцій – настільки близьких йому – францисканської духовності [4, с. 70].

На початку твору автор звертається до Бога з проханням про благословіння, бо це, власне, сам Господь вклав у його серце прагнення написати поему:

Aż się jednak pióro swoje podnieść ważę,
nie uporem, lecz w Pańskie miłosierdzie każę.
A ty, któryś tę śmiałość podał w serce moje,
proszę cię przez to wielkie miłosierdzie twoje,
przez srogą śmierć i przez krzyż, przez blizny wyryte,
przez najdroższej krwie twojej strumienie obfite
podnieć ochotę moję darem wiecznym nieba
a przydaj neukowi zmysłu, co potrzeba
na godne wysłowienie twej krwawej ofiary,
aby w prace mej widząc czytelnik twe dary,

chwalił cię ze mną wespół, Boga łaskawego;

owa tym torem zajdziem do królestwa twego.

Amen.

У творі присутній мотив п’яти ран Христа, передусім пов’язаний з видіннями св. Бригіди, що має своє відображення у францисканській духовності [4, с. 70].

Великим прихильником Ісусового хреста був Владислав з Голеньова – як і всі сини Серафимського отця Франциска. Став автором релігійних пісень польською мовою. Деякі дослідники літератури вважають його найбільшим польським середньовічним автором, знаним на ім'я.

Францисканські мотиви простежуються у таких його творах: «Pieśń pasyjna Żołtarz Jezusów», «Pieśń Jasne Krystowo oblicze», «Jezu, Zbawicielu ludzski». Він був ревним шанувальником Пресвятої Діви Марії, тому він не зміг не виразити цю шану піснями «Anna, niewiasta niepłodna» та «Już się anjeli wiesielą».

Владислав прославився як прихильник і співець польської мови. Його називали «полум’яним проповідником», тому що слово Боже проповідував з великим завзяттям, а мова його була дуже лагідна і м’яка. Рідною мовою він не лише проповідував, але й складав пісні та молитви, що в той час було великим новаторством.

Донині в літургії співаються пісні блаженного автора. Як один з перших поетів, він почав писати рідною мовою задовго до Миколая Рея. Олександр Брюкнер, видатний польський мовознавець, назвав його «першим польським поетом» [47].

Францисканські елементи в літературі Ренесансу простежуються і в творчості Яна Кохановського. Він, подібно до св. Франциска, був надзвичайно вразливий на красу природи. Це помітно у «Піснях», зокрема у «Пісні IX», де автор створює прекрасний, поетичний опис холодної суворої зими, після якої завжди настає весна – символ відродження життя:

Nie porzucaj nadzieje,
Jakoć się kolwiek dzieje:
No nie już słońce ostatnie zachodzi,
A po złej chwili piękny dzień przychodzi

Чарівність пейзажів, життя в гармонії з природою прослідковується і в наступних творах: «Na dom w Czarnolesie», «Na Lipą», «Pieśń świętojańska o sobótce».

Справжній гуманіст, Poeta Doctus, Кохановський використовував у своїх віршах різні філософські мотиви, тому францисканізм в нього постає не в чистому вигляді. Він тісно переплетений з таким філософським вченням як стоїцизм («Chcemy sobie być radzi»), а також у віршах присутній пантеїзм (Czego chcesz od nas, Panie):

Czego chcesz od nas, Panie, za Twe hojne dary?
Czego za dobrodziejstwa, którym nie masz miary?
Kościół Cię nie ogarnie, wszędy pełno Ciebie:
I w otchłaniach, i w morzu, na ziemi, na niebie.

У творчості Кохановського виступають і стародавні погляди на світ: гедонізм («O doktorze Hiszpanie»), епікуреїзм («Miło szaleć, kiedy czas po temu», «Chcemy być sobie radzi»), філософія Платона («O żywocie ludzkim», «Na zdrowie) [49]. Поет також звертається до античності, розвиваючи гуманістичне переконання про видатних людей, які творили поезію, і згідно з якими поет постає обраним із божественною силою творення («Niezwykłym i nie lada piórem opatrzony»). Як і Горацій, він переконаний, що його поезія додасть йому слави по всій Європі.

Отож, постать та духовність св. Франциска мала великий вплив на творчість середньовічних митців, а також на літературу подальших епох. Францисканізм проявляється не лише в текстах, присвячених святому Франциску, але і в працях, у яких фігурують францисканці, а також стосується францисканської духовності або мотивів, пов'язаних з Ассізі.

1. 2. Францисканізм у польській літературі

Ідеали, які проголошував святий Франциск, дуже швидко знайшли своїх послідовників та популяризаторів у польській культурі. Пізнаванню особи та способу життя Франциска служила література. Вже від XIII до XV століття у польській писемності функціонували життєписи святого з Асіззі. Характерним для цих творів була атмосфера незвичайності та зацікавлення.

Перший написаний поляком життєпис св. Франциска знаходиться в «Memoriale Ordinis Fratrum Minorum» Яна з Коморова. Ця праця повстала в 1503-1506 роках і репрезентує високий рівень історичного письменництва[2]. З першої половини XVI століття походить також анонімний твір «Toć jest miejsce duchowne, święte i nabożne», якому характерні риси ревної релігійності. Варто згадати переклад Регул Францисканського Ордену Світських, яке здійснив бернардин Вартломей з Бидгощі. Ця праця сприяла популяризації ідей святого Франциска, особливо серед світських осіб. З кінця XVI століття походить також переказ Bogurodzicy, в якому, окрім звертань до польських святих, знаходяться інвокації до св. Франциска та св. Клари [34, с. 29].

Брак зацікавлення францисканізмом є рисою Просвітництва. Ідеї цієї епохи мали розбіжності з гаслами, проголошеними святим Франциском. Мисленнєві напрями, які розвивалися в той час: утилітаризм, емпіризм, раціоналізм поглиблювали небажання до всього, що надприродне. Повставали також нові філософсько-теологічні течії: деїзм та атеїзм. Невелике зацікавлення постаттю святого Франциска також було спричинене упадком духовного життя серед монахів. Таким чином, в атмосфері неприхильній релігійному життю, що трактує все, що надприроднє, як суперечне розуму, повстали твори вороже наставленні проти Франциска та ті, що заперечують його ідеї [34, с. 31]. Однак, єдиним слідом зацікавлення

[2] Słownik polskich pisarzy franciszkańskich. Praca zbiorowa pod red. H. Wyczawskiego. Warszawa : Archiwum Prowincji OO. Bernardynów, 1981. S. 184.

францисканськими ідеями є «Żywot błogosławionej Jolanty», що повстав у крузі Братів Менших Конвентуальних, авторства Франциска Цибульського.

Польський преромантизм небагато вніс до літератури францисканізму. З цього періоду збереглися лише два твори: Адама Міцкевича «Pani Aniela» та Едварда Одинця «Hymn o św. Franciszku». У свою чергу, романтики охоче поверталися до середньовічних ідей, у цій епосі вбачали джерело творчих натхнень. Найбільше використовували мотиви хрестових походів та лицарського епосу. Натомість до літератури романтизму увійшли члени францисканського ордену. Адам Міцкевич впроваджує до «Pana Tadeusza» і III частини «Dziadów» двох героїв в бернардинських габітах – емісара о. Робака та о. Петра, який відправляв екзорцизми над Конрадом. Ігнатій Ходзько створив інший підхід на сторінках «Pamiętników kwestarza». Головний герой цього твору, дворянин Міхал Лавриновіч, стає бернардинським скарбником.

Література Романтизму також містить мотиви капуцинські. Вони є у повістях: Ігнація Головінського «Opuszczony klasztor i ksiądz kapucyn» та Юзефа Ігнація Крашевського «Sfinks». Присутність фрнцисканів у літературних творах було відображенням реальної ситуації. Монахи францисканці брали активну участь у політичному житті згадуваної епохи. Їхня діяльність найбільш була помітною в період від кримської війни (1853-1855) до січневого повстання (1863-1864).

Досить помітна присутність францисканізму в літературі польській простежується лише в II половині XIX століття. В епоху Модернізму часто помічали і акцентували увагу на містичній любові Франциска до страждань, його згоді на навколишній світ, вмінні черпати радість з усього, що його зустрічає.

Це епоха, яка була свідоцтвом великої кризи цінностей, парадоксально виявилася періодом інтенсивного пошуку тих же вартостей. Св. Франциск став покровителем творців, які шукають втечі з краю модерністських

страждань. Францисканізм винятково добре відповідав філософським та релігійнім поглядам епохи, а також усім «ізмам» того часу в літературі [9, с. 78].

Францисканізм був реакцією на символізм, пропонуючи замість складних і витончених форм зразкову простоту, а також на ніцшеанізм, передусім, на концепцію надлюдини. Моральним та естетичним ідеалом францисканізму була людина проста, близька до природи, яка приймає світ і радіє ним, релігійна, але чужа ортодоксійній вірі.

Францисканський напрям в літературі Франції представляла поезія Ф. Жамма, у Німеччині він був однією з тенденцій, близьких до експресіонізму. У Польщі сформувався близько 1910 року в творчості модерністських письменників (цикл Л. Стаффа «Pył z szat pielgrzyma», Я. Каспровича «Księga ubogich» і «Mój świat»), продовжували творці міжвоєнного періоду (Ю. Віттлін, Е. Зегадлович).

Кожен із них створив різну поетичну, власну художню модель концепції францисканізму. Серед згаданих вище творців особливої уваги заслуговує Ян Каспрович та Леопольд Стафф. Адже вони створили дві основні моделі модерністського францисканізму.

Перша реалізація францисканізму була представлена в поетичному доробку Яна Каспровича. Францисканські мотиви присутні в «Hymnie św. Franciszka z Asyżu» (1901):

Bądź pozdrowiony, rozdawco cierpienia!
Ręceś mi przekłuł i nogi i krew mi cieknie z głowy,
a oto z Krzyża zstępuje ku mnie
w przechwalebnych ogniach biały Serafin
i radość w serce mi leje (...)
ażebym sławił i wielbił Rozdawcę bolesnych stygmatów,
z których się rodzi wesele i Miłość...

Похвала страждань, яка є невід'ємним елементом радості, у цьому гімні йде разом із схваленням інших істин, яких навчав св. Франциск Ассізький. Так, з'являється обожнювання краси природи, людської спільноти та всієї природи, похвала смиренності та здатності насолоджуватися малими речами. Також смерть, кінець людського життя, отримує в цьому баченні світу пояснення та виправдання – стає як необхідне доповнення життя.

Цей вірш має характер молитви подяки. Численні повторення надають їй інколи монотонний ритм:

I radość w serce mi leje,
i z duszy śpiewne wytwarza narzędzie,
ażebym śpiewał i grał,
ażebym sławił i wielbił.

Твір написаний простою архаїчною стилізованою мовою, якою міг би промовляти св. Франциск. Вірш містить похвалу любові та самопожертви. Св. Франциск довіряє Божому милосердю, і хоча його бачення Останнього Суду має елементи страху, святий вірить, що милосердний Бог відверне цей день [22]:

Chwalcie, chwalcie, chwalcie
sprawiedliwego Sędzię,
który odwlecze dzień Sądu
przez Miłość.

Збірка віршів під назвою «Księga ubogich» (1916) це серія францисканських віршів, сповнена спокою, згоди на всі Божі рішення, поваги до інших людей та природи, любові до Творця.

Вірш з цієї збірки «Witajcie, kochane góry» є представленням життєвої постави людини, яка виразно наслідує приклад св. Франциска. Тут маємо: афірмацію життя, захоплення красою природи і бачення Бога в кожному її елементі, похвала скромності та бідності, також звернення уваги на всьому, що є частиною природи, тому має ті самі права і ту ж вартість.

Witajcie, kochane góry,
O, witaj droga ma rzeko!
I oto znów jestem z wami,
A byłem tak daleko!
(...)
A za to świeżym się liściem
Pokryły nasze jesiony
I jaskry się złocą w trawie
Zielonej, nie pokoszonej.

Належить додати, що заслугою Яна Каспровича є впровадження св. Франциска в літературу для дітей та молоді. Поет не тільки є автором «Hymnu św. Franciszka» чи «Księgi ubogich», але також оповідей призначених до збірки шкільних читанок («O człowieku łagodnym i o zwierzętach») [10, с. 157]

Іншою, ніж у Каспровича, є форма францисканізму Леопольда Стаффа. Вже у збірці поезії «Ptakom niebieskim» (1905) Стафф розпочав свій гімн похвали існування. Своє зацікавлення францисканізмом Стафф підтвердив, передусім, перекладом «Квітів св. Франциска Ассізького» (1910). У вступі Стафф показує св. Франциска як люблячого життя антиаскета, проповідника радості, гармонії та любові [55, с. 92]. З «Квітів св. Франциска» Стафф переймає похвалу життя в усіх його проявах, яка стає невід'ємним складником поетичного бачення світу. З цим теж пов'язане тематичне багатство лірики цього поета.

Францисканський стиль Леопольда Стаффа не так міцно пов'язаний з релігійним ідеалом, а, скоріше, є виразом загального прийняття дійсності, відчуття гармонії і щастя. У збірці «Dzień duszy» автор розкриває францисканську свідомість, яку потім розвине в наступних творах [77, с. 42]. У більшості віршах оспівується простота життя звичайної людини. Врізцем є

хтось, хто щодня в покорі змагається з житєвими труднощами; чиє життя основується на простих цінностях.

Ясно вираженим прикладом примирення із собою та навколишнім світом є вірш «Życie bez zdarzeń». Автор дуже вміло з елементів щоденності побудував програму гідного та змістовного життя, яка забезпечує відчуття задоволеності та повноти. Елементи існування, акцентовані поетом, сильно характеризуються повсякденним життям – звичайними днями і ночами, роботою, спілкуванням з природою і мудрою згодою на швидкоплинність часу, минущість, зміни, що відбуваються в людині та в її оточенні.

Zbytnich rozkoszy nie da mi świat

Ni twarde zbyt dotkną mnie losy.

У цьому вірші показано францисканський ідеал радості та афірмації життя у будь-якому вигляді, розуміння потреби як щастя так і страждання, вміння радіти кожним днем.

У збірці «Ptakom niebieskim» францисканізм Стаффа представлений як доброта і повага до всього, що існує. Францисканізм – це не ідеологія чи філософія, це скоріше спосіб життя. Вже сама назва збірки передбачає доброзичливе ставлення до створінь. Вона присвячена птахам, особливим птахам, тому що вони небесні (це можна зрозуміти як птахів ближчих до неба, як ангелів; синій – це також колір миру, неба і споглядання). Ліричний герой не зовсім звичайний: він поет-мандрівник, паломник, поет – вічна дитина, але також наставник і вчитель, майстер. Також з'являється ще один герой: Бог, з яким єднається людина.

Z duszą dobrą jak zboże, dziecinną jak kwiaty,

Żył poeta, bezdomny ptak nieoswojony...

Kochał miłość, ocean i odjazdów dzwony

I tęsknił w złote światy, w nieodkryte światy.

Наступний твір, який містить францисканські мотиви, називається «Przedśpiew». Ліричний герой є досвідченою людиною, яка знає гіркоту

життя, біль і турботи. Не зважаючи на цей прикрий досвід, проголошує похвалу життя, яке приносить то радість, то смуток. Живе в гармонії з природою, знає, що швидкоплинність життя, хоч є сумним, але нормальним проявом людського існування.

Znam gorycz i zawody, wiem, co ból i troska,
Złuda miłości, zwątpień mrok, tęsknot rozbicia,
A jednak śpiewać będę wam pochwałę życia –
Bo żyłem długo w górach i mieszkałem w lasach.

Хоча до францисканізму крім Каспровича та Стаффа зверталося багато інших поетів Модернізму, особливої уваги заслуговує Тадеуш Міцинський. У найбільш контроверсійному творі модерністського францисканізму під назвою «Stygmaty św. Franciszka» (1902) поет намагається відкрити таємничу атмосферу містичного пережиття св. Франциска на горі Аляверна. У розумінні Міцинського Франциск виступає не тільки як брат менших, але також як індивид, що дивлячись на зірки, намагається зрозуміти тайну. З іншої сторони святий досвідчує благодать стигматів, страждань і радості. Стигмати ранять, і Франциск, прислухаючись до шепоту квітів, понад усе хвилюється, що він може ненароком заплямувати квіти своєю кров'ю [14, с. 105].

Nie chcąc zakrwawiłem kwiatki
i poruszyłem umarłego w trumnie - gałązki ciernia
oplotły mi głowę - z rąk płyną świetlane smugi.
Ptaszki lecą pytać się, com widział w niebiosach:
duszyczki wasze bardzo tęskniące.
Umarli pytają mnie o swych losach –
i tylko kwiatki cicho na skoszonej łące oddają aromat,
jak siostra Łazarza, Panu.

Франциск Міцинського є далекий від радості, його турбують тривоги і страхи, так як людину епохи поета.

Так, модерністські реінтерпретації францисканської ідеї були представлені в різноманітний спосіб.

Про значення францисканських мотивів в поезії міжвоєнного періоду свідчать, між іншим, дві антології «Brat słońca» та «Pokój i dobro» [9, с. 158]. На жаль, серед них не вміщений вірш Юліана Тувіма, в якому, як пише Беднарек, є цілком оригінальне поетичне представлення цього мотиву [9, с. 160]. Вірш є цікавим прикладом мовної основи францисканізму:

Ptakowie kwiatowie
łanie weseli
alleuja, lelija
ewangieli.

Ewangilei angieli
światu wołali
niewiemo! chwalemo!
Płakali.

Називаючи найважливіші прояви францисканізму в міжвоєнний період Беднарек підкреслює, що польський францисканізм завдячує цій епосі різноманітністю мотивів, а також поглибленням літературної інтерпретації духовності [9, с.158].

Святий Франциск присутній також у ліриці найвидатнішого поета періоду війни та окупації – Кшиштофа Каміла Бачинського. В одному з його віршів під назвою «Święty» (1939 r.) міститься візія мандруючого світом Франциска, задуманого над світом природи.

У літературі повоєнного періоду настає глибше, а також більш рефлексивне зацікавлення особою св. Франциска. Святість Франциска бачили у вимірі звичайної людської екзистенції. Також присутнім є захоплення простотою цього незвичного святого.

Постать бідака з Ассізі часто присутня у ставленні до світу сучасної цивілізації. Людина звертається до нього з проханням про вилікування теперішнього світу, як це відбувається у вірші Анни Камінської «Modlitwa do św. Franciszka»:

Święty Franciszku nie z tego świata samochodów,
maszyn, spalin i zgiełku, naucz nas zgody ze światem
która nie byłaby kompromisem.

Святий Франциск досить особливе місце займав в житті Станіслава Віткевича. Письменник старався перейняти його спосіб трактування дійсності земної та позаземної. У листі до сина писав: «Mój Stary – zdrowie duszy i zdrowie ciała i jak najbliżej Świętego Franciszka» [41, с. 53].

Краса і глибина творів Франциска спонукали Віткевича до праці надоригінальної – перекладу великих фрагментів «Квітів св. Франциска» польською мовою гуральською (говір підгаланський). Їх письменник опублікував у збірці оповідань «Z Tatr».

Інші оповідання з цієї збірки основані на францисканській концепції дійсності. «Горяни – люди майбутнього, реалізують у своєму житті ідею св. Франциска з Ассізі (Zośka Galicka, Wojtek Gandara, Jędrek Cajka). Тут можна говорити про культуру Татрів, підпорядковану францисканській сакралізації, але також про францисканізм, який має виразні татранські знаки» [41, с. 54].

Францисканська модель Віткевича є дуже динамічною. Письменник, впроваджуючи францисканські цінності у життя своїх героїв, яскраво зазначає, що вони мають вирішальний вплив на їх майбутнє, спосіб мислення, сприйняття навколишньої дійсності, ставлення до світу і людей.

Роман Брандштеттер починає новий період в історії францисканізму післявоєнної літератури. Святий з Ассізі не є для нього предметом набожного культу, ані застарілої чи неактуальної постатті, але він є символічним представником ідей та тих шарів духовності, які зберігають свіжість для людей сучасної, технологізованої та спотвореної епохи [78, с. 475].

Брандштеттер пише про найважливіші справи людини і цивілізації з францисканською лаконічністю, простотою композиції, прозорою мовою. Серед творів, присвячених святому Франциску варто звернути увагу на «Inne kwiatki świętego Franciszka» та «Teatr świętego Franciszka». Письменник не сперечається з «Квітами св. Франциска», але доповнює їх. Характерним для його твору «Inne kwiatki świętego Franciszka» є «припинення» минулого і сучасності, типове для автора [78, с. 479]. У цій перспективі сьогодення підтверджує істинність минулого, що, в свою чергу, є відправною точкою для роздумів про християнську віднову сучасності. Францисканізм тут показаний як реальність, яка постійно прагне до своєї повноти. Святий входить у сучасний світ, наші проблеми та питання, вимірює нинішній час своїм етичним радикалізмом і показує реальність його послання стосовно зовсім іншої епохи, з її політикою, звичаями та культурою. Цілеспрямовано застосовується анахронізм, що полягає на впровадженні св. Франциска у сучасні реалії. «Inne kwiatki świętego Franciszka» є літературною версією історії, що спостерігається на картинах італійського майстра. Композиційна ідея твору полягає у постійному переплетенні старого та сучасного змісту, досвіду, який переживає автор зі своїми історичними, літературними та філософськими знаннями.

Інколи з'являються роздуми про те, як живуть францисканські ідеї серед людей XX століття, як однакові моделі поведінки повторюються у незмінно різних конвенціях: «Ta obecność przeszłości, – зауважує оповідач у «Kroniki Assyżu», – jest tutaj tak silna i sugestywna, że niemal dziwimy się, gdy błądząc po Assyżu, nie możemy odnaleźć składu sukna Piotra Bernardone lub gdy zwiedzając Porcjunkulę nie zastajemy Poverella w jego maleńkiej celi» [78, с. 475]. В Accізі все, що францисканське, є «духовним і живим».

Францисканські мотиви оживляє у своїй ліриці найвидатніший представник сучасної релігійної поезії, отець Ян Твардовський. У своїх віршах говорить про покору, любов, братерство, вбогість. Він постійно

захоплюється красою природи, намагається зрозуміти її таємницю. Поезія Твардовського – це своєрідне явище, – святість наближена до світськості [71, с. 5]. У віршах він пригадував важливу для себе правду про те, що мале є важливе в очах Божих. У вірші «Święty Franciszku z Asyżu» ліричний герой звертається до св. Франциска, розповідаючи про те, як нелегко наслідувати його спосіб життя, повний покори, послуху та убогості.

Święty Franciszku z Asyżu
nie umiem Cię naśladować –
nie mam za grosz świętości
nad Biblią boli mnie głowa

Ryby nie wyszły mnie słuchać –
nie umiem rozmawiać z ptakiem –
pokąsał mnie pies proboszcza
i serce mam byle jakie.

Оповідач говорить про те, що не вміє розмовляти з тваринами, тим самим показує відстань між св. Франциском, проповіді якого слухали навіть звірята, і самим собою, що не міг донести Слово Боже до людей.

Францисканську ідею у своїй поезії застосовував Едвард Стахура. Яскравим прикладом є вірш «Gloria», де автор оспівує природу, виражає похвалу пташкам, які співають та рибам, які плавають; дякує Богу за пори року, а навіть за бідака, який без гніву іде через сніги, дощі, маючи лише мізерну сорочку на спині.

Chwała tobie, słońce
Odyńcu ty samotny
Co wstajesz rano z trzęsawisk nocnych
I w góry bieżysz, w niebo sam się wzbijasz.
(...)

Chwała wam ptaszki śpiewające
Chwała wam ryby pluskające
Chwała wam zające na łące
Zakochane w biedronce.

З почуттям поваги до всього творіння Стахура навмисно використовує елемент літанії – похвалу; це фрагмент молитви чи літургії, перетвореної на поезію [62, с. 103]. У поезії Стахури переважну роль відіграє любов, що стосується всього світу, кожної людини, любов смиренна.

Список сучасних творців, які використовували францисканські мотиви, є досить великим. Виразом францисканізму є життєва постава людини, згідно з духом св. Франциска. Типово францисканський підхід до життя проявляється в текстах Еміля Зегадловича «Przyjdź Królestwo Twoje», Януша Корчака «Sam na sam z Bogiem. Modlitwy tych, którzy się nie modlą», Зофії Налковської «Książka zażaleń», Станіслава Реймонта «Pielgrzymka na Jasną Górę. Wrażenia i obrazy» та інших.

Багаторазова присутність святого Франциска в літературі XX століття, безперечно, є доказом того, наскільки ця література поєднується з християнством, незважаючи на її незалежність від Церкви. Це також показує, що через францисканство постійно відбувається зустріч між християнством та світським.

2. Францисканська модель лірики Яна Твардовського

2. 1. Світ природи у віршах Яна Твардовського

На думку Яна Твардовського, природа і людина залежать одна від одної і, водночас, підпорядковані вищій істоті – Богові. У його творах постійно перекликаються *sacrum* і *profanum* як за змістом, так і за стилем. Поезія Яна Твардовського – явище своєрідне і дивовижне як на тлі релігійної поезії, так і всієї польської літератури. У новаторський спосіб пише про досвід Бога та переживання віри, поєднуючи цю складну релігійну тематику з простотою та комунікативним вираженням. Темою віршів Твардовського є загальні, повсякденні, але водночас фундаментальні справи. Це віра, любов, швидкоплинність людського життя, людські бажання і слабкості, природа. Остання відіграє дуже важливу роль у творчості поета.

Святий Франциск був особливим шанувальником природи і сотвореного світу. Він називав сонце, місяць, зірки, воду, землю, рослин і тварин своїми братами і сестрами. Ідеалом францисканізму є людина проста, вбога, близька до природи, яка захоплюється світом. Ян Твардовський, як і св. Франциск, надавав тваринам повноцінні права Божих творінь. Він пов'язував тварин з Божою добротою і Христовою лагідністю.

Ян Твардовський – священик, поет і натураліст – усе це переплітається в його поезії: любов до Бога, любов до людини і любов до природи. Така любов дає відчуття гармонії, розуміння ролі та місця людини в природі, невід’ємною частиною якої вона є. Ян Твардовський вражає не лише умінням створювати незвичні асоціації та дивовижні поетичні порівняння, а й глибокими (настільки рідкісними сьогодні) природничими знаннями про властивості рослин та звички тварин, напр.:

Melisa znał ją Hipokrates
leczył nerwy żółć uspokajał
Meliso najdroższa kochana
śpi się po tobie do rana

Неодноразово Твардовський запозичував з природи зразки поведінки, які прямо чи алегорично презентував у своїх віршах. Він показував конкретний світ, з найдрібнішими деталями, доцінюючи роль деталей у поезії.

Природа у творах поета виступає як окремий герой. Автор нагадує, що світ природи не ізольований від людини, навпаки, він дуже близький до неї. Твардовський з любов'ю ставиться до найменших представників світу фауни і флори, що можна сприймати як францисканське ставлення. Твардовський був закоханий у світ природи. Він називав світ на ім'я, через репрезентацію чудес світу в найдрібніших деталях передав таємницю існування у своїх віршах. Поезія отця Яна ілюструє різні елементи природного світу, охоплює людські стосунки зі світом рослин, тварин і навіть цілими природними системами.

У досліджуваних творах знаходимо багато видів тварин. Серед них найчисленнішу групу становлять птахи [15, с. 170]. Ці тварини належать до світу повітря і світла та мають символічне значення. Автор найчастіше згадує шпака, чаплю, дрозда, ворону, деркача, дятла, ластівку, папугу, перепілку, сойку, горобця, вписуючи їх у ритм природи. У віршах наводяться їх назви, характерні риси зовнішнього вигляду, типова поведінка, видавані звуки, місця проживання, описи гнізд, способи харчування, терміни виведення птахів, місця зимівлі. Більше того, з'являються вони як символи людських рис стосовно Бога-Творця, ліричного героя та інших осіб. Багато птахів мають дуже багату символіку в народних традиціях, літературі, християнській культурі. Поет порівнює поведінку людей зі звичками та рухами птахів, складає переносні описи з орнітологічними елементами.

Słowik górniczek
co niesie dwa czubki zadarte do góry
i miłość swą spisuje na liściu czerwonym
zaspany ślepowron

z białym włosem z tyłu głowy
sikora z żółtą piersią
w niebieskim berecie
sowa uszata od puchacza o połowę mniejsza
wróbel co skacze jak na cudzej nodze
uczą mnie być nieważnym
nic ich nie obchodzę

Перед читачем постає різноманіття живої і неживої природи з усіма її деталями, особливостями, красою та неповторністю. Фауну складають домашні, лісові, дикі та польові тварини, серед яких: собака, кінь, корова, вівця, курка, кролик, гусак, баран, порося, теля, білка, заєць, лисиця, вовк, ведмідь, миша, козуля та інші; а також екзотичні тварини, наприклад лев, мавпа, слон, жираф [15, с. 171]. Отець Твардовський стверджував, що і в храмах про природу мало говорять, що природа також є предметом поклоніння прихованому Богу. Тварини, як і птахи, сприймалися людиною з найдавніших часів крізь призму їхніх особливостей, поведінки та функцій. Тваринний світ сповнений багатим символізмом, а їхні риси часто передаються людям. За народними віруваннями, тварини втілюють різні духовні якості або схильності людини:

Smutek niewiary
żal długi jak trzy wąsy suma
ktoś bardzo ważny dziś śmieszny
jak kot w butach

Ян Твардовський невпинно захоплюється красою природи, намагаючись піймати і зрозуміти її таємницю. Світ природи у його творчості є дуже різноманітний і багатогранний. Тварини й рослини є елементом описуваної реальності. Неодноразово поет використовує образ тварин та рослин, щоб через метафори показати людські риси: *«drzewa niewierzące», «nagietek myśli o innych chorobie zapomina o sobie», «sroka powtarza dowcipy», «ptaki nie uczą*

się religii», «dziwi się księżyc», «płakał las», «malina dzieciństwo przypomina», «pszczoła nie zna Szopena ale jest muzyką», «kiedy deszcz przyjdzie porozmawiać z ziemią» та ін. Твардовський часто використовує і символізми, як наприклад, у вірші «Pamiątka z tej ziemi»:

[…] *W miłości wciąż to samo radość i cierpienie*
nawet sam Pan Bóg nie kochał inaczej
kocha gwizd kosa co rychło ustaje
liść klonu co opadnie bo już poczerwieniał
jelenia co zrzuca rogi po kolei ciemne […]

Відомо, що олені щороку скидають роги, які навесні відростають щоразу грубші та більші. Це явище символізує циклічні періоди народження та смерті, а також зростання, духовного відродження.

Кожна тварина показує багатство і неповторність світу, створеного Богом. Вони є алегорією людських слабкостей або прикладом до наслідування. У наступному вірші пес є символом терпеливості, довіри, очікування:

Popatrz na psa uwiązanego przed sklepem
o swym panu myśli
i rwie się do niego
na dwóch łapach czeka
pan dla niego podwórzem,
łąką ,lasem, domem,
oczami za nim biegnie
i tęskni ogonem

pocałuj go w łapę
bo uczy jak na Boga czekać

Особливої уваги в поета заслуговує овечка. Через свою простоту та терпеливість ягня стало символом побожності. Зазвичай, образ ягня у

релігійному контексті символізує Доброго Пастиря. Твардовський через християнську символіку представляв ягня як знак воскреслого Христа, вівцю, як знак жертви або як метафору смутку, печалі, відданості, самопожертви, радості [15, с.170].

Baranek biegł na pogrzeb
najwcześniej przed świtaniem
płakała trawa niemrawa że nie mogła ruszyć się sama
lilie białe jak ręce matki omdlałe
róże czerwone jak uszy zawstydzone
nie zdążył już na pogrzeb
wpadł na zmartwychwstanie
grób murowany jak bomba się rozleciał
baranek choć nie zdążył z radości się rozbeczał

Часто поет звертається до природи, таким чином ніби промовляючи до неї, спонукаючи віддати хвалу Богові, подібно як св. Франциск розмовляв із птахами, тваринами, рослинами: *«meliso najdroższa kochana», «dziękuję ci kminku», «słowiku co śpiewając podskakujesz do góry», «biedroneczko», «ślimaku lekko ozłocony», «polny kamieniu przemęczony», mrówko co nie urosłaś w czasie wieków, świetliku mrugający nieznany i nieobcy, niesforny wróblu* та ін..

Рослини мають багату символіку як у Біблії, так і в літературі, народних віруваннях та звичаях. В образах Нового Завіту рослини пов'язані з внутрішнім розвитком і є символом життя. У побожних легендах ріст рослин, їх розвиток і цвітіння символізують силу святих [16, с. 189]. Рослини також представляють окремих людей, те, що відбувається всередині людини; є символом Діви Марії.

Серед поетичних образів Яна Твардовського можемо знайти велику кількість рослин, що описують світ флори, серед яких узагальнюючі назви – дерева, квіти, ліс, листя, луг, поле, рослини, трави, зілля; а також і конкретні – каштан, береза, тополя, верба, троянда, лілія, орхідея, волошка, верес та ін..

Особливу увагу варто звернути на дерева. Вони безкорисливо дарують людям добро, за яке ми повинні їм віддячити; є символом життя, могутності, алегорією природи, яка постійно відроджується. Під час прогулянок до парків або поїздок у село отець Ян милувався деревами, доторкався і спостерігав за квітами, вдихав аромати. Свої спостереження він висловлював у віршах, серед яких:

Tu znowu jest tak samo i nic się nie zmienia
trójkątne liście brzozy i olchy okrągłe
akacja pachnie jak za czasów Prusa
obowiązkowo bo zawsze przed deszczem
altana niby bliska a woła z daleka
młodej kobiety bój się, przed starą uciekaj
leszczyna rodzi swój orzech laskowy
tak sobie dla zagadki nazwany tureckim
ogórki jak wiadomo rosną tylko nocą
pszczoła staroświecka jak z carskiego złota
na trzeciej parze nóżek trzyma swój koszyczek (...)

Також для поезії Твардовського характерні є назви рослин, які виконують практичну функцію. Це трав'янисті рослини, серед яких кмин, незабудка, пташиний спориш, ромашка. До них належать дикорослі види, а також похідні від них культурні сорти, які завдяки вмісту діючих речовин використовувались у медицині [16, с. 194]. У значенні термінів цієї групи рослин в першу чергу виявляється їх функціональна цінність. Тим не менше, інші аспекти трав також були важливі для отця Яна, зокрема їх зовнішній вигляд, запах, місце зростання. Звідси в текстах віршів назви рослин, які виконують як декоративні, так і цілющі функції, зокрема: льон, пролісок, ряска, беладонна. Поет описує їх зовнішній вигляд:

(...) pokaż nam leśny śnieżny zawilec
najmniejszy i nieostatni

jaskółcze ziele co leczy kurzajki
żółty żarnowiec znad morza
czerwoną smółkę jak lep na owady
przylaszczkę która z różowej staje się niebieską
wrotycz z zapachem na kilka metrów
bławatek jak wianek
nieustanny i krótki
wiosenną firletkę
polodowcowy biały siódmaczek
mlecze dla nie ogolonych królików
gotyckie rdzawe szczawie
storczyk jak przystojnego pająka
i wszystkie inne jeszcze boże zielska (...)

У своїй поезії Твардовський використовує деякі символічні значення рослин: глід – близькість, постійні стосунки; незабудка – вічна пам'ять; мак – швидкоплинність, дрібниця, простота; верес – захоплення, самотність, гармонія з навколишнім середовищем, подолання зла; верба – сльози, жаль; калина – інтенсивні почуття; конвалія – делікатність, сором'язливість, втіха, самотність [16, с. 196].

Поет часто застосовує й інші художні засоби, такі як порівняння, пояснюючи один предмет через інший, подібний до нього: «serce jak stary *Werter», «księżyc plaski jak dolar», «człapię po świecie jak ciężki słoń», «każda gęś jak przed ślubem najbielsza królewna», «miłość ta wielka nieobjęta jak liście» та ін..*

Важко сказати, наскільки Ян Твардовський свідомо ввів символіку окремих тварин у світ його поезії. Найчастіше вони були елементом реальності, в якій співіснує людина. Усі тварини свідчать незмінно про велику працю створення. Автор постійно вражений красою природи, намагається захопити і зрозуміти її секрети. Проаналізовані вірші показують,

що поезія Яна Твардовського є своєрідним явищем – святості наближеної до світськості.

У своїх віршах отець Твардовський згадував важливу для нього істину – те, що мало це важливо в очах Бога, звертаючи увагу на дріб'язкові речі: *«szpaki jeszcze z żółtym dziobem», «wydra na krótkich nogach», «piepiórka co się najgłośniej odzywa», «jeż co ma oczy wystające» та ін.*.

Вірш *Do świętego Franciszka* є молитовним діалогом з покровителем зоологів і орнітологів. Щоби здивувати святого ліричний герой віднотовує найрізноманітніші тваринні голоси, що саме по собі не є поетичне, але завдяки цим неочікуваним звукам отримує цікаві катахрези. Дивуючи таким чином і читача, поет говорить:

i wciąż jeszcze tyle przeraźliwego milczenia
które nie odpowiada na pytania?

Автор цікаво узагальнює, вказуючи на брак францисканського братерства між створіннями. Вірш теж багатий на інші художні засоби, такі як: епітети – «*wielkie oczy*», «*przeraźliwego milczenia*»; ономатопеї – «*beczy*», «*skomli*», «*gwiżdże*», «*szczeka*», «*dzwoni*», «*piskocze*», «*ksyka*».

Як неодноразово повторювалось у цій праці, поезія священика Яна Твардовського висловлює його постійне здивування красою світу та багатством життя: його кольорами, звуками, запахами, розмаїттям та різноманітністю природи. Відповідно до францисканської традиції, він переконаний, що Бог відкриває себе у творінні, а отже, і у світі природи.

2. 2. Гумор як вираз францисканської простоти і радості

Елементом, який ушляхетнює францисканську духовність, є радість. Проте, вона не має нічого спільного з пустими веселощами. Ця чеснота формується в людині, яка веде інтенсивне внутрішнє життя. Це результат праці над собою, в якій головну роль відіграє подолання бар'єр, на перший погляд досить важких. Францисканська радість нерозривно пов'язана зі спокоєм совісті, що випливає зі свідомості виконаних обов'язків – задля Божої любові. Відтак, ця чеснота є основою і кінцевим результатом усієї францисканської духовності [35, с. 25].

Згідно зі словником літературних термінів за редакцією Я. Славінського гумор – це психічна диспозиція, що стосується як творця, так і адресата, для сприйняття життєвих явищ та мистецтва в категоріях комізму. Є виразом доброго або поблажливого ставлення щодо різних проявів смішного і погодженого, вільного від висміювання, глузувань та ненависті, стосунку до світу[3].

Такий гумор присутній в поезії Яна Твардовського. Він не женеться за художньою оригінальністю своїх ліричних висловлювань. Такі вірші привертають увагу, їх завжди можна переказати. Твардовський усміхається і сам чекає усміху. І тоді ласкаво, часто з іронією, висвітлює те, що доступно для його очей, вух, що турбує його розум, що торкається його сумління.

Твардовський створив у польській поезії «нову мову віри». Замість розумового, теологічного пізнання пропонував францисканську «радісну віру» і абсолютне упование на Творця, яке нагадує дитячу довіру [54]. Поет намагається показати різні образи та відтінки радості – тієї малої, щоденної і тієї великої, євангельської, вічної. Сам Твардовський писав: «Справжню радість отримуємо тоді, коли вчимося віддавати, жертвувати, зрікатися для іншого» [72, с. 7] Іноді важко із певністю ототожнити ліричного героя з

[3] Głowinski M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J. Słownik terminów literackich. Pod red. J. Sławińskiego. Warszawa: Ossolineum, 2005, S. 203.

автором. Однак, асоціації, які з’являються в процесі читання, а також внаслідок знань про поета, не є абсолютно безпідставними. Поет навчає радості життя, показує, що варто дивитися на все зі світлішої сторони, підкреслює міць радості, яка випливає з віри:

Jaka to radość
Pomagać
Dźwigać
Biec do chorego z wywieszonym językiem.
Własne swe serce nieść jak gorączkę
Rozdawać
I wciąż się czuć
Bezradnym
Być niczym
By Pan Bóg mógł działać
Wszystko jest wtedy
Kiedy nic dla siebie

У свою чергу, особистий досвід спонукав поета писати про Бога з гумором. Одного разу він брав участь у зустрічі, присвяченій декламуванню релігійних віршів. Вони зворушили його, але теж змучили надмірним пафосом переказу та урочистістю. Саме тоді народилася ідея писати релігійні вірші, які можуть розвеселити людей. За допомогою гумору він намагається пом'якшити, зняти драму, звикнути до швидкоплинності часу:

Drzwi zadrżały - kto to?
- śmierć
weszła drobna malutka z kosą jak zapałka
zdziwienie. Oczy w słup
a ona
- przyszłam po kanarka

Образ смерті, так близький святому Францискові, присутній і в Твардовського. Поет використовує метафору, щоби надати абстрактному поняті людських рис. Те саме чинив Франциск, коли називав смерть своєю сестрою.

Вірш «Suplikacje» вносить образ Бога, який є «*po stokroć święty mocny i uśmiechnięty*», і створив такі дивні створіння як папуга, вуж, зебра, білка, бегемот, хрущ, і людина. Та остання, коли їй погано, чекає від Бога усмішки.

Boże, po stokroć święty, mocny i uśmiechnięty –

iżeś stworzył papugę, zaskrońca, zebrę pręgowaną

kazałeś żyć wiewiórce i hipopotamom –

teologów łaskoczesz chrabąszcza wąsami –

Dzisiaj, gdy mi tak smutno i duszno i ciemno –

uśmiechnij się nade mną.

Суплікації – в літургійній поезії хоровий благальний спів (особливо виконуються під час стихійних лих в умовах великої небезпеки), що характеризується піднесеним, урочистим настроєм, перша строфа якого починається словами: «Святий Боже, Святий кріпкий, Святий безсмертний» [4]. Поет до цих ознак додає епітет «*uśmiechnięty*», створюючи катахретичний зв'язок, що підтверджує незвичайність ставлення Бога до людини. У вірші спостерігаємо образ Господа, головним атрибутом якого є усмішка. Цей образ усміхненого Бога значно відрізняється від загальноприйнятного образу всемогутнього Творця. Бог, який усміхається, ближче до людей, щирий. [6, с. 138]

Отець Ян вважав, що почуття гумору – це Божий дар. «Людина, що здатна усміхатися і має почуття гумору, навіть у хвилини відчаю бачить Бога,

[4] Там само. С. 542.

надію і перемогу добра» [3]. І хоча легко уявити усміхнену людину, а набагато важче – усміхненого Бога, отець Ян бачить його саме таким – усміхненим, відкритим до людей, трохи дитячим і близьким, а не суворим, похмурим і караючим, яким ми не раз сприймаємо його.

Вірш Яна Твардовського «Litania do uśmiechu» має форму молитви. Він звернений до всіх людей, а не лише до віруючих.

Uśmiechu w bólu głowy
uśmiechu w cierpieniu
uśmiechu gdy pieniędzy do jutra nie starczy
uśmiechu gdy dudek rozkłada swój czubek
bliźni przyszedł do kościoła i na bliźnich warczy
uśmiechu kiedy koza stanęła z zachwytu
ksiądz duszpasterz nie straszy bo wyciągnął nogi
kiedy niewierzący modli się po cichu
prezesowi rosną za uszami rogi
kiedy Ewa Adama wyprowadza z raju
ciemno coraz drożej niebo z komarami
uśmiechu Baranku Boży zmiłuj się nad nami

Кожен рядок твору починається з безпосереднього звертання до усмішки. Вона – те світло, що веде людину. Усмішка надзвичайно важлива в житті, має велику силу. Автор застосовує одну зі стилістичних фігур – анафору «*uśmiechu*». Це нагадує різновид молитви – літанію – довгу благальну молитву, на молитовні інвокації якої відповідають усталеною і повторюваною фразою (напр. «помилуй нас»)[5]. Ще у вірші присутній парадокс. Ліричний герой заохочує посміхатися, коли погано, коли є страждання або бракує грошей, і коли ми бачимо красу навколишньої природи. Важливо, щоб це була щира і добра посмішка, а не насмішка, як, наприклад, коли молиться невіруючий.

[5] Там само. С. 282.

Гумор і радість зі звичайних речей є виразом простоти, тієї яку мав святий Франциск, і тієї, яку також практикував отець Ян. Досить незвичайною постає перед нами поведінка у храмі, яку описує Твардовський в наступному вірші:

W kościele trzeba się od czasu do czasu uśmiechać
do Matki Najświętszej która stoi na wężu
jak na wysokich obcasach
do świętego Antoniego przy którym wiszą blaszane wota
jak meksykańskie maski
do skrupulata który stale dmucha spowiednikowi w pompkę ucha
do mizernego kleryka którego karmią piersią teologii
do małżonków którzy wchodząc do kruchty pluszczą
w kropielnicy obrączki jak złote rybki
do kazania które się jeszcze nie rozpoczęło a już skończyło
do tych co świąt nie przeżywają ale przeżuwają
do moralisty który nawet w czasie adoracji chrupie kość morału
do dzieci które się pomyliły i zaczęły recytować:
Aniele Boży nie budź mnie niech jak najdłużej śpię
do pięciu pań chudych i do pięciu pań grubych
do zakochanych którzy porozkręcali swoje serca na części czułe
do egzystencjalisty który jak rudy lis przenosi samotność
z jednego miejsca na drugie
do podstarzałej łzy która się suszy na konfesjonale
do ideologa który wygląda jak strach na ludzi.

В аналізованій поезії є переконлива сила, через міць слова Твардовський бере участь у формуванні світу цінностей своєї аудиторії. Спосіб переживання проблем віри і моралі, а також певна філософія життя, представлена на сторінках поетичних томів, стали близькими людям, які

намагаються зламати всі жорсткі стереотипи в думках про життя людини, також у духовній сфері.

У творчості поета ми знаходимо насамперед згоду на світ, незважаючи на самотність, біль, смерть, відчай. Ця поезія викликає усмішку в читачів. Його вірші наповнені «всеохоплюючим» гумором. Це, безсумнівно, одне з основних визначень стилю Яна Твардовського.

Для отця Яна джерелом посмішки є, перш за все, він сам: *«Trzeba śmiać się z siebie, słuchając czy głosząc krytykę przestrzegać w niej także siebie. Humor jest czymś wspaniałym, bo ważne jest, aby potrafić śmiać się z siebie i widzieć w sobie skąpców, kłamców i innych»*[6]. Згадаймо, наприклад, твір зі характерною назвою «Ratunek», в якому ліричний герой говорить:

Niestały niezgrabny
jak mamut na balu
staromodny
grzeszny
tylko śmiech uratuje
żebym nie był śmieszny

На думку Твардовського, усмішка – це благо, порятунок, але і обов'язок. Поет вміє поглянути на себе з гумором, з усмішкою розповісти про свої, людські слабкості. Це складне вміння, властиве не всім.

Uśmiech to obowiązek chrześcijański
chyba inaczej
to anioł ochroniarz
co wyciąga za prawą i lewą nogawkę z rozpaczy

Роздуми про святих у поезії Твардовського можуть здатися дивними та забавними. У вірші «Trochę plotek o świętych» автор, застосовуючи метод негації, перелічує низку антиномій (суперечностей), щоб показати, якими святі не є, а цим самим переконати, якими вони є насправді.

[6] Iwanowska A. Serdecznie niemodny i szczęśliwie zapóźniony. Jan Twardowski w oczach własnych, recenzentów i czytelników. Poznań : Święty Wojciech, 2000, s. 241.

Францисканським способом аргументи черпає з книги природи і психології [13, с. 120]. Перша переконує про потребу братерства і сестринства усіх створінь, друга підкреслює їх особистісні риси. Такі визначення поет жартівливо урізноманітнює.

У багатьох віршах Твардовський відображав метапоетичні роздуми. Найцінніше в його очах зазвичай були «*wiersze nieśmiałe i bose*», а не навіть найпрестижніші нагороди. Тому в одному з творів Твардовський попросив у Марії віршів, «*co nie idą jak krytyk za modą*», «*nie świecą jak szyja ozdobna*», і «*za które nie płacą dolarami Nobla*».

Варто згадати ліричний «Rachunek sumienia». Використовуючи анафору, і передусім парадокси, Твардовський створив довгий перелік питань, що складають перевірку совісті. Однак це не питання, до яких ми звикли, перегортаючи сторінки молитовників, радше ефективні, які дивують своїм змістом, вислови, що, згідно з визначенням парадоксу, містять думку, яка суперечить загальноприйнятим віруванням, внутрішньо суперечлива, що, однак, приносить несподівану філософську та моральну істину[7].

Czy nie przekrzykiwałem Ciebie
czy nie przychodziłem stale wczorajszy
czy nie uciekałem w ciemny płacz ze swoim sercem jak piątą klepką
czy nie kradłem Twojego czasu
czy nie lizałem zbyt czule łapy swego sumienia
czy rozróżniałem uczucia
czy nie byłem miękkim despotą
czy nie przekształcałem ewangelii w łagodną opowieść
czy nie udowadniałem słonia
czy modląc się do Anioła Stróża – nie chciałem być przypadkiem aniołem a nie stróżem
czy klękałem kiedy malałeś do szeptu

[7] M. Głowinski, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński. Вказ. пр. С. 370.

У поезії Твардовського ми знаходимо багато безпосередньої оцінки, часто цю оцінку виражає з усмішкою, однак поет не уникає дотепів, наприклад:

Dogmatycy hałasują po łacinie
moraliści brzęczą nad korytkiem ludzkiego sumienia
apologeci skrzypią – porozpinani na krzyżu wiary
kaznodzieje reperują głośnik, żeby ich było lepiej słychać
męczennicy liczą na głos uderzenia w twarz
skrupulantom spadła nareszcie na głowę dynia grzechu
organiści oblizują dźwięki –
wierni podzielili się na wojenne obozy
I tylko w szczerym polu
w oddechu zioła –
na klęczkach podziwiając zaspy nieba
można jeszcze znaleźć Ciszę

Черговий раз варто підкреслити незвичайні, вражаючі поєднання слів, якими поет назвав негативну поведінку людини, наприклад «hałasować po łacinie» або «oblizywać dźwięki». Твардовський протиставляв всі людські старання природі, завдяки якій в поставі смирення можна знайти Бога.

З гумором писав про дизайн польських храмів. Він багато разів жартував про художників, які прикрашали інтер'єри храмів, про творців образів і фотографій, що були «*tak dokładnych że nieprawdziwych*». У вірші «Malowani święci» ліричний герой міркує:

Jak się czują malowani święci na wystawach
nie mogąc rozpoznać pod szminką świętości
swojej tajemnicy
nie mogą się nadziwić
że złote palce wymalowano im żółcią
srebrne twarze – błyszczącą bielą […]

wstydzą się

tytułów biżuterii i innych podrobów…

Поет, мабуть, співчував святим щодо їх зображень, зроблених людськими руками, тому сформулював жартівливе прохання від імені одного з них – Йоана Хрестителя:

Nie malujcie go bez uśmiechu

chudego jakby zjadł szarańczy ostatki

przecież w dniu Nawiedzenia

podskoczył z radości w łonie matki

Отець Ян Твардовський писав не лише вірші про добру, сонячну сторону життя. Підіймав важкі теми, не боявся писати про темні куточки людської душі, він не цурався показувати того, «*który wciąż od Boga odchodzi, potem znów powraca, raz jest taki, potem inny*». Він сміливо говорив, що гріх існує – добра людина також має свої недоліки [5, с. 57]. Він не відкидав складних тем, не робив вигляд, що їх не бачить. Однак, на відміну від багатьох сучасних творців, він не впадав у песимізм.

Його поетичне бачення не закінчилося лише вказівкою на присутнє у світі зло. Його вірші наповнені гумором, теплотою та добротою до кожної людини. Навіть іронія це не руйнує, вона досить ніжна та жартівлива. Поет бачив реальність таким чином, можливо, тому що, як він одного разу зізнався: «*… żyję w dwóch światach: jeden to ten realny, okropny, pełen zamachów, wojen, terroru, i drugi – świat ludzkich zwierzeń, spowiedzi, tęsknoty za Bogiem, za miłością. Oba są prawdziwe, a dla mnie ważniejszy jest ten drugi*»[8].

Творчість Яна Твардовського – це не поезія легкого та дешевого оптимізму. Ось одне з його тверджень: *«Dobroć bez odwagi jest bezwładna. Tylko odważna dobroć jest żywą dobrocią. Każda cnota bez odwagi jest ckliwa i bierna*»[9].

[8] Zaworska H. «Jestem bo jesteś». Z księdzem Janem Twardowskim rozmawia Helena Zaworska, Kraków : Wydawnictwo literackie 1999, S. 83.

[9] Twardowski J. Patyki i patyczki, Warszawa : Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej**,**1987. S. 268.

З упевненістю можна стверджувати, що досліджувана поезія смілива, якщо йдеться про обговорювані теми та форму їх презентації. Звичайно, теж не є наївна, якою б хотіли бачити її деякі читачі та критики. Різноманітність описуваних питань та спосіб їх подання роблять поезію Яна Твардовського надзвичайно популярною.

Отже, гумор – дуже важливий елемент поезії Твардовського, але це не різка сатира, а ніжна посмішка, з якою він дивиться на світ і віру, двигун його життя. Отець Твардовський любив говорити, що в храмі потрібно час від часу посміхатися. Завдяки використанню ніжного гумору правди, передані поетом, легше зрозуміти і прийняти. Ця посмішка вчить францисканській простоті та любові.

3. Аксіологія поезії Яна Твардовського

3.1. Віра, надія, любов як головні людські чесноти

Аналіз поетичної творчості Яна Твардовського показує, що вона є цілісною, послідовною та інтегрованою з точки зору світогляду. Кожен вірш – це ще одна ланка, пов'язана зі значенням цілісності. Те саме стосується представлення Бога, людини та головних людських чеснот в цій поезії.

Ось так роздумував про ці чесноти Ян Твардовський: «Wiara, nadzieja i miłość – trzy święte siostry, zawsze razem (…) Czy można wierzyć w Boga, a jednocześnie nie kochać ludzi i nie mieć nadziei? Jeżeli ktoś mówi, że wierzy w Boga, a nie kocha ludzi i nie ma nadziei – jego wiara jest tylko złudzeniem.»[10].

Ян Твардовський багатьма способами описує віру. В одному випадку це віра окреслена епітетом крихітна, іноді прикметником протилежним великій, в наступному випадку це вже буде віра офіційна, зарозуміла або невіруюча. Ці терміни говорять про те, що віра не є чимось постійним, готовим, незмінним, але навпаки – хитким, динамічним станом, залежним від багатьох чинників. Додатково не підлягає раціональним визначенням, об'єктивним категоризаціям, тож найбезпечніше говорити про неї, як у вірші «Bezdzietny anioł», за допомогою парадоксів – *«z niewiary powstaje nowa wiara»*.

У текстовому просторі поезії Твардовського парадокси віри найчастіше виявляються в поєднанні двох протилежних категорій: віра й невіра.

wiara by czasem nie wierzyć
rozpacz by więcej wiedzieć
i jeszcze ból by nie myśleć

Парадокси, що виникають на основі взаємного зв'язку понять віри і невіри характерні для поетики Твардовського [52]. Вони є складовою його індивідуального стилю, є визначальними для його *ars poetica*. Подані нижче приклади добре відображають суть такого способу зображення віри:

[10] Twardowski J. Nadzieja pozwala żyć. Poznań: Święty Wojciech, 2018. S. 25.

żeby naprawdę uwierzyć
w ile trzeba nie wierzyć
***
nie udźwigniesz w sekrecie
wiary bez niewiary
***
wiara niepewna gdy niewiary nie ma
***
nie udaje się wiara bez diabła i Boga

У поетичному світі Твардовського невіра не менш важлива ніж віра: без невіри не існує глибокої і міцної віри. Невіра оцінюється позитивно, всупереч усталеним закономірностям, що вписуються у визначення парадоксу як протиріччя із загальнолюдською свідомістю. У неї навіть є свої апостоли, мученики і послідовники. Поет демонструє труднощі осягнення віри «*w milczeniu, ciemności, załamywaniu rąk i niesieniu swojego krzyża*», бо зрештою «*jest krzyż wiary / jest i krzyż niewiary*». Невіра теж потрібна, що парадоксально насправді повірити:

Niewiara ma swoich apostołów
męczenników
wyznawców
zadziera nos do góry
z każdym się dogada
niesie także swój krzyż
uczy się milczenia w milczeniu
ciemności przed świtem
załamuje ręce nad grobem matki

tu przychodzi
żeby uwierzyć

Окрім зіставлення віри та невіри, у текстах Твардовського трапляються інші парадоксальні конструкції, що стосуються віри. Прикладом може бути розрізнення між малою та великою вірою, коли мала віра має позитивні конотації, а не, як передбачає логіка та семантика слів, велика віра. Те, що крихітне, що стоїть поруч із великим, викликає напруження між висловами, і що більше, те, що крихітне, незначне, має найбільше значення для поета.

Szukają wielkiej wiary kiedy rozpacz wielka
szukają świętych co wiedzą na pewno
jak daleko odbiegać od swojego ciała

a ty góry przeniosłaś
chodziłaś po morzu
choć mówiłaś wierzącym
tyle jeszcze nie wiem —
wiaro malutka

Крихітна віра – це звичайна дитяча віра, це маленьке гірчичне зернятко, такого великого значення, що стає скелею, стовпом довіри до Бога, хоча її форма настільки мала. Звідси правильне зіставлення назви «Wielka mała», яка ґрунтується на парадоксальному протиставленні. Слід зауважити, що парадокси беруть участь в оцінюванні мір та величин, які можна узагальнити у такі нескладні відносини: мале – це добре в цій поезії, а велике – це погано [52, с. 84].

Tylko mali grzesznicy spowiadają się długo
w niepokoju gorących warg —
(...)
Ale wielcy grzesznicy na błysk mały przyklękną
i wypłaczą się jednym tchem

У вірші «Tylko mali grzesznicy» піддано сумніву встановлений порядок, в якому маленькі грішники моляться палкіше, ніж великі грішники, адже все

має бути навпаки. Цей уривок звертає увагу на маленьких грішників, можливо, безпорадних дітей, для яких кожен маленький гріх важкий і великий, а також дорослих, які переживають свій релігійний досвід по-іншому, більш свідомо. Діти просто вірять, що є над ними хтось, хто піклується про них, чуває над ними, без лукавства чи обману.

Інший вірш написаний подібним тоном дитячої простоти – «*Dzieciństwo wiary*». Ліричний герой згадує «святу віру», яку мав у третьому класі, коли малював чорта без ріг, а францисканський святий Антоній шукав йому ключі. Поет класифікує віру, поділяючи її на два типи: на крихітну віру та віру дорослих, перша з яких – дитяча, спонтанна, природна, – є бажаним станом. Друга, доросла, шукає докази, пояснює і намагається довести усе раціонально. Автор персоніфікує віру, звертаючись до неї з проханням і називаючи її сестрою. У цьому вірші знову бачимо чудове використання теплого гумору, що поєднує наївність, простоту дитини з поблажливістю священика, який може дивитись на світ з відстані [52, с. 84].

kiedy rysowałem diabła bez rogów - bo samiczka
proszę ciebie moja wiaro malutka
powiedz już swojej starszej siostrze - wierze dorosłej
żeby nie tłumaczyła
- dopiero wtedy można naprawdę uwierzyć
kiedy się to wszystko zawali

Наступна чеснота, про яку так часто пише Твардовський, це надія: «Czy można mieć nadzieję, ale nie wierzyć w Boga i nie kochać? Jeśli ktoś nie wierzy w Boga i nie kocha, żyjw tylko rozpaczą»[11].

Поет роздумує над тим, що таке надія, про те, що у житті немає безвихідних ситуацій, про покладання надії на Бога і про те, що Господь покладає надію на людину. Твардовський переконаний: «*Ten, kto żyje nadzieją*

[11] Там само. С. 25.

– patrzy dalej. Ten, kto żyje miłością – patrzy głębiej. Ten, kto żyje wiarą – widzi wszystko w innym świetle»[12].

Wiersze o nadziei, miłości i wierze
są jak lilie cięte
a tak długo świeże

Бог не лише Творець, а й представник людських проблем, людської невизначеності. Його величність не залякує, навпаки – притягує людину. Бог терплячий слухач, Він є Богом надії та довіри, є «*odwrotną stroną rozpaczy*». Це відданість надії:

ta straszna pustka co graniczy z Bogiem
to że jeśli nie wiesz dokąd iść
sama cię droga poprowadzi

Плодами життя у спільноті, що практикує ідею *fraternitas* і *minoritas*, є: любов, бідність, послух, чистота, покора та радість [35, с. 22]. Ці чесноти є ознаками францисканського духу. Ми можемо розглядати любов як найвищу цінність в ієрархії Твардовського. Це почуття відіграє дуже важливу роль у нашому житті. У творах йдеться як про любов Бога до людини, так і про міжособистісну любов. І тут ми можемо виділити два її види. Перший – це любов до ближнього. Особливо відкинуті, принижені, хворі та бідні заслуговують на теплу прихильність з нашого боку – вони віддзеркалюють образ самого Бога. Ми можемо досягти Його, виявляючи любов і самопожертву.

Любов тісно пов'язана з фундаментальними рисами духовності Франциска, якими є тео- та христоцентризм. У Бозі – Відвічній Любові є джерело цієї чесноти, яка охоплює увесь Всесвіт. Святий Франциск огортав нею свого Господа і Творця, приятелів і тих, які йому чинило зло, людей на маргінесі суспільного життя (маргінальних людей), різних живих істот (тварин та рослин) а також неживу природу. Вершиною Францискової

[12] Там само. С. 13.

любові було прагнення так палко любити людей, як це вчинив його Учитель на дереві хреста.

Любов – ключова цінність у поезії Твардовського: «Co to znaczy kochać? Kochać nie znaczy tylko tęsknić, wzdychać, mówić gładkie słowa, żyć gorączką serca, ale także cierpieć, zapominać o siebie, żyć dla drugiego, dźwigać ciężar współżycia na co dzień. Kochać to również widzieć Jezusa w drugim człowieku: albo radosnego w życiu świętych, albo cierpiącego w życiu ludzi niedobrych»[13].

Це, звичайно, перш за все любов у глибоко християнському розумінні – агапе, що охоплює співчуття, милосердя та відданість усім людям. Це також францисканська любов, яка торкається всієї природи як Божого прояву, охоплює кожну найменшу комаху, кущ чи тварину. Однак у багатьох віршах Твардовський не цурається складних тем.

Почуттями, які визначають людське життя, є любов і самотність [58, с. 243]. Любов у творчості поета – це поняття, яке визначає стосунки між людиною і Богом, а також між людиною та іншими людьми. Отже, з одного боку, ми маємо любов у сфері *sacrum*, а з іншого – ту, що належить до сфери *profanum*. Проте, обидві високо оцінені у віршах отця Твардовського. Божа любов до людини не має початку і кінця, тому вона безмежна і водночас сувора – часто це *Bóg zakochany/ z miłością niewzajemną*. Ця любов охоплює не тільки християнина, не тільки кожного віруючого, але навіть невіруючого.

З іншого боку, любов людини до Бога найчастіше, як і сама людина, буває недосконала і грішна, бо для одних Він є «*dobrym Ojcem*», а для інших «*głuchym kamieniem*». Творець у своєму милосерді бере на себе роль батька, що прощає своїм земним дітям усі їхні недосконалості та слабкі сторони, піклуючись і обіймаючи їх, особливо у важкі часи, бо «*Wszechmogący gdy kocha najsłabszym być umie*». Що важливіше, Бог з любові до людей пропонує життя Свого Єдинородного Сина, щоб вони мали вічне життя.

[13] Там само. С. 25.

З іншого боку, любов, що належить до сфери *profanum*, часто є нерозділеною любов'ю, незнайденою, що з'являється без нашого відома, бо – як пише отець Ян – «*miłości się nie szuka jest albo jej nie ma/ nikt z nas nie jest samotny tylko przez przypadek, gdyż często chcesz być kochanym ale sam nie umiesz kochać*».

У поезії Твардовського любов часто супроводжується самотністю. Ці два, здавалося б, суперечливі почуття лише видаються взаємовиключними:

Miłość i samotność
wzięły się pod ręce jak siostry
idą noga w nogę
nie rozdzielaj ich
nie szarp.
Łapy przy sobie
miłość bez samotności
byłaby nieprawdą
samotność bez miłości rozpaczą

Людина, коли любить іншу людину, постійно відчуває самотність. Це трапляється, коли це нерозділене кохання, але також коли кохана людина відходить, помирає і, нарешті, коли людина відчайдушно, парадоксально рятуючись від самотності, шукає цю любов у своєму житті.

Кожна любов до Бога наповнена парадоксами. Найвищою її мірою є плакати від щастя під хрестом (O duszy kapłana), а потім старатися не заслонити Його собою, ані не заламувати руки над Його провидінням (Żebym nie zasłaniał), ані не красти Його часу (Rachunek sumienia) і не бігти до Нього за швидко (Aniele Boży).

Простір, як переконує поет, між людиною і Богом є вражаюче малим. Господь на висотах і Бог людського сумління однаковою мірою послуговується людиною, щоб чинити добро, навіть коли вона до такої

співпраці неготова, хоч би це був священик, який за столом Господнім хитається так, мов на мосту з палиць:

Przy Stole Pańskim chwieją się jak na moście z patyków
zabolał mnie język od pytania
głęboki i niski
dlaczego ścinają kwiaty wczesnym rankiem
cały w sekrecie najświętszej niepewności
Na szczęście mam jeszcze łzę
ukrytą furtkę

Усіх однаково зобов'язує чеснота розсудливості, що виражається у такій поведінці, щоб людина ніколи не заслоняла Бога собою і старалася, щоб Його було видно (Przezroczystość). Тоді усе інше непотрібне, бо Господь найкраще знає, що необхідно людині:

Daj się modlić nie wiedząc za kogo i o co
bo Ty wiesz najlepiej czego nam potrzeba
kto ma dzisiaj wyzdrowieć
a kogo ma stuknąć śmierć

Поет найбільш охоче вирішує питання зобов'язань людини перед Богом, використовуючи парадокси, наприклад: *Pan Bóg jest tak jawny że nic nie tłumaczy / bo wiedzieć wszystko to nic nie wyjaśniać*, – або коли звертається до читача, – *nie wiesz że dowodem na istnienie jest to że tego dowodu nie ma*. Так, практично краще до Бога усміхатися (Jeśli), не грати Йому на нервах (Nie umiem), не надуживати слів (Zagadka o niej), і любити без доказів на існування (Pokochać), безкорисливо, найкраще за «Bóg zapłać» (Tak mało) [13, с. 102]. З такою францисканською покорою Твардовський, спокійний, усміхнений піддає ліричним роздумам подібного типу питання.

Тема несумісності парадоксальної природи Бога з його людськими уявленнями порушена в одному з найвідоміших віршів:

Dziękuję Ci po prostu za to, że jesteś

za to, że nie mieścisz się w naszej głowie, która jest za logiczna
za to, że nie sposób Cię ogarnąć sercem, które jest za nerwowe
za to, że jesteś tak bliski i daleki, że we wszystkim inny
za to, że jesteś odnaleziony i nie odnaleziony jeszcze
że uciekamy od Ciebie do Ciebie
za to, że nie czynimy niczego dla Ciebie, ale wszystko dzięki Tobie
Za to, że to, czego pojąć nie mogę, nie jest nigdy złudzeniem
za to, że milczysz. Tylko my - oczytani analfabeci chlapiemy językiem

Твардовський дуже рідко вживає слово Бог, і він також не намагається дати визначення Бога. У віршованому тексті ліричний герой звертається безпосередньо до Творця, використовуючи займенники: Ти, Тебе, Тобі. Тому Бог виступає не як абстрактний Абсолют, а як особисте, близьке «Ти». Така розмова про Бога створює атмосферу дружби та взаєморозуміння та зменшує відстань між Творцем та створінням. У досліджуваному вірші анафори, побудовані з використанням конструкції, щоб вказати, ким Творець є в очах творіння. Характерним для цитованого тексту і взагалі для поезії варшавського священика є паралельний анафоричний хід висловлювання.

Твардовський часто говорить про істини настільки прості, але які водночас стають непомітними:

Śpieszmy się kochać ludzi tak szybko odchodzą
zostaną po nich buty i telefon głuchy
tylko co nieważne jak krowa się wlecze
najważniejsze tak prędkie że nagle się staje
(...)
Śpieszmy się kochać ludzi tak szybko odchodzą
i ci co nie odchodzą nie zawsze powrócą
i nigdy nie wiadomo mówiac o miłosci
czy pierwsza jest ostatnią czy ostatnia pierwszą

Ми не знаємо дати смерті ні себе, ні своїх близьких, тому слід використовувати кожну мить, щоб показати їм любов. Однак найчастіше ми не хочемо цього усвідомлювати – «*kochamy wciąż za mało i stale za późno*». Ліричний герой заохочує не відкладати на пізніше, не марнувати час, бо в нас його не так й багато. Варто кожного дня проявляти свою любов до ближнього, щоб не було запізно.

Поет ділиться з читачем своїм інколи темним досвідом, постійно вказуючи на любов як на джерело надії:

Jakże się teraz nie bać nie trwożyć
jeśli jest miłość przestań się martwić i śmierć się przyda

Природа відіграє величезну роль у творенні поетичного світу Твардовського. У дусі францисканського смирення та захоплення світом кожен птах, комаха чи навіть камінець виявляється необхідним для цілого світу, повного змісту, гідного любові. Властиво ця любов до всього творіння, яку мав св. Франциска, знайшла своє відображення в поезії Твардовського. Це ми можемо побачити у вірші «Mrówko ważko biedronko».

Mrówko co nie urosłaś w czasie wieków
ćmo od lampy do lampy
na przełaj i najprościej
świetliku mrugający nieznany i nieobcy
koniku polny
ważko nieważka
wesoło obojętna
biedronko nad którą zamyśliłby się
nawet papież z policzkiem na ręku
człapię po świecie jak ciężki słoń
tak duży, że nic nie rozumiem
myślę jak uklęknąć
i nie zadrzeć nosa do góry

a życie nasze jednakowo

niespokojne i malutkie

Порівняно з цими істотами, що настільки чудово вписуються у божественний світ, людина «*człapię po świecie jak ciężki słoń*», їй не вистачає смирення, занадто довіряє власному розуму і насправді не розуміє складності світу.

Отже, поезія Яна Твардовського, що виникає з релігійного досвіду, містить в собі ці три головні чесноти – віру, надію, любов – що так невід'ємно пов'язані з людським існуванням. Його лірика не лише виражає по-новому емоції та відчуття, пов'язані зі сферою релігійних переживань, але випливає із глибокого людського досвіду, з пізнання та незнання цілої людини. Отець Ян Твардовський красиво і просто пояснює, що таке віра, надія та любов.

3. 2. Вбогість і смирення – основні риси францисканської духовності

Святий Франциск, наслідуючи земне життя Ісуса Христа, на дорозі євангельських чеснот прагнув до святості. Ці три євангельські чесноти – вбогість, чистота і послух, в найглибшому сенсі є збагаченням нашого людства. З чеснотою любові пов’язані вбогість і чистота. Між ними існує тісний зв'язок, який полягає на тому, що чистота серця рівняється духовній вбогості, є станом визволення від прив’язань і заклопотань в справи цього світу, дає місце винятковій Божій любові [35, с.24].

Істотним *novum*, яке запровадив Франциск, є твердження, що вбогість народжується у нутрі людини і що ця чеснота є зреченням власного «я» та зверненням до Найвищого. Натомість зовнішня вбогість завжди повинна бути відображенням внутрішньої постави.

З відчуття приналежності до Творця з’явилася францисканська модель покори. Людина, яка практикує цю чесноту, це, за словами святого з Асіззі, той, хто глибоко впевнений у своїй залежності від Бога [35, с. 23]. Тому всі добра, як духовні, так і матеріальні, які має, є власністю Творця.

Святий Франциск пов’язував покору з любов’ю, що реалізується як *fraternitas*. Таке поєднання богословських чеснот запевняло особистий розвиток окремих членів францисканської спільноти. Було захистом перед надуживаннями наставників у стосунку до підданих.

Ці риси францисканської духовності часто простежуються і в поезії Яна Твардовського. Характерним для його творчості є викладення складних проблем віри та філософії простим способом, доступним для менш досвідчених читачів. Мова отця Твардовського близька до повсякденного життя, в ній часто з’являються розмовні вирази. Цю поезію легко читати, оскільки вона говорить про речі, які є найпростішими та найдорожчими кожному: кохання, туга, віра, страждання, але і досконалість світу.

У вірші «Święty Franciszku z Asyżu» ліричний герой звертається до св. Франциска, розповідаючи про те, як нелегко наслідувати його спосіб життя, повний покори, послуху та убогості.

Święty Franciszku z Asyżu
nie umiem Cię naśladować –
nie mam za grosz świętości
nad Biblią boli mnie głowa

Ryby nie wyszły mnie słuchać –
nie umiem rozmawiać z ptakiem –
pokąsał mnie pies proboszcza
i serce mam byle jakie.

Оповідач говорить про те, що не вміє розмовляти з тваринами, тим самим показує відстань між св. Франциском, проповіді якого слухали навіть звірята, і самим собою, що не міг донести Слово Боже до людей. Це свідчить про те, що особа, котра це говорить є скромна і свідома своїх вад [3]. Це просто щире та правдиве визнання звичайної, нормальної людини, яка має свої турботи та слабкості, і не вважає себе святою.

У молитовній апострофі *Święty Franciszek z Asyżu* ліричний герой зізнається, що не вміє його наслідувати. Сумує з цього приводу, бо ані риби, ані птахи не хочуть його слухати, а на додаток ліричного героя покусав пес настоятеля – аналогія до вовка з Губіо[14] – а серед чудес природи, зізнається, найбільше шанує траву за її скромність, смиренність та покірність; завжди найнижча, що символізує францисканську *minoritas*. Щоб посилити це значення, автор додає метонімію – *karmelitanko bosa* стосовно тієї ж трави, проте це порушує послання цієї художньої реалізації, оскільки кармелітанська духовність значно відрізняється від францисканської: [13, с. 116]

[14] Квіти святого Франциска. Упоряд. Ананевич Й. Львів: Свічадо, 1955. С. 45-46.

Piękne są góry i lasy
i róże zawsze ciekawe
lecz z wszystkich cudów natury
jedyne poważam trawę

Bo ona deptana niziutka
bez żadnych owoców, bez kłosa
trawo - siostrzyczko moja
karmelitanko bosa.

Виразом простоти у вірші «Wyjaśnienie» є постава дитини – простої, наївної, яка найбільше довіряє:

Nie przyszedłem pana nawracać
zresztą wyleciały mi z głowy wszystkie mądre kazania
(...)
nie będę panu wiercić dziury w brzuchu
(...)
po prostu usiądę przy panu
i zwierzę swój sekret
że ja, ksiądz
wierzę Panu Bogu jak dziecko

Смирення проявляється і в інших віршах, де ліричний герой прагне бути «меншим від меншого», що теж характеризує францисканську поставу *minoritas,* якої навчав святий Франциск своїх співбратів:

Żuku od biedronki mniejszy
naucz mnie od mniejszego
być mniejszym.

Багато віршів побудовані у формі молитви. В одному з них ліричний герой звертається до Бога з проханням про убогість, радість, чистоту, послух. Автор використовує персоналізацію, називаючи сніг убогим, чистим і

послушним. Оповідач порівнює зірок, які існують, але нічого не знають про це існування, з нашим послухом, заснованим на любові, який повинний бути щирим, непримусовим. Зима як непроста пора року порівнюється з матір'ю, яка символізує тепло і безпеку. Таким чином автор закликає у важких ситуаціях вірити в те, що добре:

Daj nam ubóstwo lecz nie wyrzeczenie
radość że można mieć niewiele rzeczy
i że pieniądze mogą być jak świenie
i daj nam czystość co nie jest ascezą
tylko miłością - tak jak życie całe
i posłuszeństwo co nie jest przymusem
ale spokojem gwiazd co też nie wiedzą
czemu nad nami chodzą wciaż po ciemku
i daj nam sen zdrowy świąteczny apetyt
wiarę bez nerwów to jest bez pośpiechu
a zimą jeszcze matkę mi przypomnij
w ubogim czystym i posłusznym śniegu

У сприйнятті реальності Твардовський дотримується такого принципу: в несуттєвому відкрити щось важливе, у непотрібному – необхідне, у несвятому – святе. Такий погляд породив чітко окреслені наміри – відкрити і прочитати значення невидимого, за допомогою несподіванки стимулювати до роздумів. Помітні парадокси, на думку Твардовського, – єдиний спосіб змиритися з внутрішньою суперечливістю навколишньої дійсності [52, с. 64].

«*Małe wielkie nieszczęścia potrzebne do szczęścia*» – завдяки цьому парадоксу поет прагне, щоб читач усвідомив, що кожна наша біда, яку ми переживаємо як велику трагедію, є нічим перед вічністю. Людині потрібно це пережити, це необхідно для нашого блага. Поет вияснює необхідність людських страждань у вірші *Kiedy mówisz*:

Nie płacz w liście
nie pisz że los ciebie kopnął
nie ma sytuacji na ziemi bez wyjścia
kiedy Bóg drzwi zamyka - to otwiera okno
odetchnij popatrz
spadają z obłoków
małe wielkie nieszczęścia potrzebne do szczęścia
a od zwykłych rzeczy naucz się spokoju
i zapomnij że jesteś gdy mówisz że kochasz

Існує потреба зауважити своєрідний вид святості, яку сам поет парадоксально називає несвятою. Це показано у вірші «Deszcz». Піддаючи рефлексіям дощ, який падає у Євангелії, автор персоніфікує його вчинивши «*bardziej samotny od anioła światku nadliczbowy*», який по-чоловічому обмиває ноги Ісусові, не так, як Магдалина. «*Święty deszczu nieświęty*» – так звертається ліричний герой до дощу в апострофі, яка є на свій спосіб оксиморонічно вираженою відмінністю [13, с. 119].

Deszcz co padałeś w ewangelii
zarówno na dobrych jak i na złych
co dzwoniłeś o dom na skale
nie zajmują się tobą egzegeci
bo deszcz - to tylko deszcz
co prawda w świętym tekście ale nie na temat
trochę bezmyślny chowa rozum jak przysmak
Święty deszczu nieświęty
bardziej samotny od anioła
uśmiechu niepogody
przecież to ty
obmywałeś
nogi idącemu Jezusowi

jak mąż sprawiedliwy
o wiele ciszej
po męsku
nie tak jak Magdalena

Такого типу святість найчастіше є безіменна, проте звичайна як горобець *(W miasteczku, w którym)*. Вона більше потрібна на щодень. Вона не пов'язана зі святістю місця, в якому відправляють культ, ані святістю сакраментів, символів, літургійних знаків, які ця поезія такоє уприсутнює. Однак, це є вартість, яка доступна у тихому передчутті

Про те, як глибоко поглинає поета потреба уприсутнення цієї несвятої святості, свідчать численні художні реалізації, що виражають її через метафору чи парафразу. Одного разу це парафраза горобця, що «*łaską poruszony wpadł na zbitą głowę do święconej wody*», в іншому випадку – це світанок або захід сонця – дві найчистіші хвилини, які підносять людину до Бога.

ludzie wymieniają uśmiechy
gdzie nie ma nic niezwykłego
w pokoiku, o który kasztan się roztrąca
gdzie żyjesz poza sobą

Mówiąc "Aniele Stróżu" rozmyślasz co rano,
że święty drepce tam, gdzie fruwa anioł
Nikt twych trudów nie liczy, a jeśli ocenia
to słusznie, że ci przyjdzie umrzeć z przemęczenia

Złóż swój żal do pamiątek
i pomódl się ze mną
o tę świętość
najprostszą, jak wróbel powszechną

Ще однією важливою особливістю цієї поезії є простота композиції окремих текстів. Повторення та рефрени – це її елементарні засади, що

зовсім не означає, що немає більш складних конструкцій. Мова лірики Твардовського не нехтує фамільярними зворотами, хоча й не чужі їй складні способи висловлювань, як парадокс та оксиморон, катахреза і метонімія, символ і парафраза. Без них не можна займатися релігійною поезією.

Отже, убога віра – термін особливо підходить для поезії Твардовського. Убогість і смирення – це ті риси, без яких неможливо уявити послідовників святого Франциска як в духовному житті, так і в мистецтві. У Твардовського віра потребує простого досвіду та істини, яка виходить із серця, а не складних догм та богословських трактатів.

Висновки

Францисканська духовність черпає з християнської духовності, в її основі – досвід св. Франциска Ассізького і духовність його послідовників. Фундаментом духовності св. Франциска є ідея Бога як найвищого добра. Бідачина дуже особисто переживав тайну Бога. Бог був для нього не тільки Господом і Творцем, але передусім Батьком усіх створінь. У цьому полягає джерело Францискового братерства з усім створінням. Святий з Ассізі наближував людину до Бога, показуючи Його образ як милосердного і турботливого Отця.

Ян Твардовський, безперечно, є найяскравішим представником францисканізму в польській літературі. Створена ним модель францисканізму є універсальною і ключовою до інтерпретації інших моделей цього напряму. Твардовський захоплюється кожною дрібницею існування, відчуваючи в ній божественну присутність і досконаліть, але в той же час він усвідомлює труднощі вибору шляху свідомого християнина. Він не шукає легкої афірмації світу, він стикається з морально-емоційними дилемами, саме тому у своїх віршах він більше людина, ніж священик.

Традиційна релігійна поезія призвичаїла людину до поважної атмосфери та патетичних постав. Лірика Твардовського, коли йдеться про Бога, святих і святості, викликає усміх, часто змушує читача сміятися, делікатно пробуджує іронію, спричиняє щирий гумор, скеровуючи увагу адресата на різні ліричні ситуації.

Поезія Твардовського вирізняється серед інших тим, що в ній присутнє безпосереднє переживання таємниць віри, якому товаришує усмішка та постійне применшення ліричного «я», щоби було видно Бога, який відповідає тим самим, зникає з поля зору, дозволяючи відчитувати знаки й символи, щоб можна було добре бачити світ і розуміти його.

Лірика Яна Твардовського характеризується простотою висловлювання, тематичною різноманітністю та безпосереднім контактом з реципієнтом.

Серед численних творів автора є вірші, присвячені природі. Поет завжди підкреслював, що світ природи показує багатство і добро Творця. Це погляд, заснований на догматах християнської віри. Вірші священика Яна переконують нас спостерігати за світом щодня, усвідомлювати важливість місця, в якому виросли, розмірковувати про природу, яка нас оточує. Його поезія виражає безтурботне прийняття та пісню похвали на честь творіння і Творця. Світ, зображений в окремих творах, – це сукупність речей, які насправді існують з безліччю деталей.

Отже, на підставі проведених досліджень можна стверджувати, що поетичній творчості Яна Твардовського притаманні такі риси францисканізму:

1) Природа відіграє величезну роль у створенні поетичного світу Твардовського. Через природу та кожну її дрібницю проявляється Божа діяльність і Божий план. В природі найповніше виявляється Бог і Його любов. У дусі францисканського смирення та захоплення світом кожний птах, комаха чи навіть камінь виявляється необхідним для цілого світу, повного змісту, гідного любові.

2) Поет плекає такі цінностей, як любов і радість життя, бо вони є правдивим джерелом щастя людини. Представлений у цій поезії Бог добрий, лагідний, розуміючий і люблячий; Він друг і опікун, а не суддя;

3) Світ, а, отже, багатство природи, тварини, рослинність – велике діло Бога, яке людина повинна любити і насолоджуватися ним;

4) Творчість о. Яна Твардовського співзвучна із каноном усміхненості. Сміх у розумінні Твардовського – це не лише жартування або іронія; сміх – це спосіб змоделювати образ незнаного Бога, який є насправді добрим Батьком, а не суворим Обличчям з ікони.

Наша праця не є кінцевою і повністю не розв’язує визначеної теми, а тому вимагає подальших опрацьовувань. Проведенні дослідження можуть знайти перспективу і в працях, де висвітлюється явище францисканізму в

окремих літературних епохах, де аналізується творчість письменників, які використовували францисканські мотиви у своїй творчості, зокрема, Яна Твардовського, а також при дослідженні літературних напрямів з властивими їм «ізмами».

Список використаної літератури

1. Аліг'єрі Д. Божественна комедія. Харків : Фоліо, 2018. 608 с.
2. Квіти святого Франциска. Упоряд. Ананевич Й. Львів : Свічадо, 1955. 167 с.
3. Малетич Н. Ще одна молитва Яна Твардовського : електронний ресурс. 2010. URL : https://zaxid.net/shhe_odna_molitva_yana_tvardovskogo-_n1079944.
4. Сашко І. «Ось людина». Апокрифічний опис Господньої муки в «Пам'ятці кривавої жертви» Авраама Рожнятовського. *Збірник наукових праць* : Актуальні проблеми філології та перекладознавства. Хмельницький, 2019. Вип. 18. С. 69-81.
5. Твардовський Я. У любові багато імен. Уклад. Івановська О. Львів : Свічадо, 2017. 107 с.
6. Чорноус В. Францисканізм в поезії Яна Твардовського. *Збірник наукових праць* : Славістичні студії: Лінгвістика, літературознавство, дидактика. Хмельницький, 2020. Вип. 7, С. 133-141.
7. Чорноус В. Явище францисканізму в польській літературі XX століття : курсова роб. Хмельницький, 2020. 30 с.
8. Abraham Różniatowski : zasób elektroniczny. URL : https://encyklopedia.interia.pl/literatura-polska/news-abraham-rozniatowski,nId,-2254157.
9. Bednarek A. Franciszek wśród humanistów (z dziejów recepcji postaci w XIX i XX wieku). Kalwaria Zebrzydowska : Calvarianum, 1986. 91 s.
10. Bednarek A. Franciszkańskim tropem (szkice z historii literatury). Niepokalanów: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 2004. 165 s.
11. Brandstaetter R. Inne kwiatki świętego Franciszka. Warszawa : Instytut Wydawniczy PAX, 1976. 276 s.
12. Cieślak S. Fascynacje franciszkańskie pisarzy Młodej Polski. Niepokalanów : Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 2012. 244 s.

13. Cieślak S. Świętość po franciszkańsku (w literaturze i na co dzień). Niepokalanów : Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 2001. 287 s.

14. Cieślak S. The franciscan trace and modernistic struggles with God. *Values in the Polish cultural tradition* : Polish philosophical studies. Washington: Cardinal Station, 2002. P. 104-107.

15. Dworakowska B-E. Świat zwierząt w wierszach Jana Twardowskiego i ich rosyjskich przekładach. *Acta Polono-Ruthenica:* Językoznawstwo. 2015. № 20, S. 169-179.

16. Dworakowska B-E. Wrotycz, storczyk i wszystkie inne boże zielska w wierszach Jana Twardowskiego i ich rosyjskich przekładach. *Studia wschodniosłowiańskie*. Białymostok, 2017. T. 17. S. 187-205.

17. Dzieło świętego Franciszka z Asyżu : projekcja w kulturze i duchowości polskiej XIX i XX wieku. Red. nauk. Kielak D., Odziemkowski J., Zbudniewek J. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2004. 506 s.

18. Encyklopedia Katolicka: w 20 tt. Gł. red. Bieńkowski L. Lublin : wydawnictwo KUL, 1989. T. 5: F-G. 1392 s.

19. Filozofia Średniowiecza : zasób elektroniczny. URL : https://www.bryk.pl/wypracowania/jezyk-polski/sredniowiecze/20045-filozofia-sredniowiecza.html.

20. Flis J., Kotovich Y., Rengiel M. Charyzmat franciszkański w interpretacji ostatnich papieży. Pod red. Faszczowej A., Napiórkowskiego C. Kraków: Bratni Zew, 2013. 256 s.

21. Forstner D. Świat symboliki chrześcijańkiej. Przekład i opracowanie Zakrzewska W., Pachciarek P., Turzyński R. Warszawa : Instytut Wydawniczy PAX, 1990. 544 s.

22. Gawron M. Nurt franciszkański w poezji polskiej XX w. : zasób elektroniczny. URL : http://hamlet.edu.pl/gawron-nurt-franciszkanski.

23. Gdak E. Humor i dowcip językowy w twórczości Jana Twardowskiego. *Językoznawstwo*. 2016. №1. S. 111-122.

24. Gemelli A. Franciszkanizm. Niepokalanów : Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 1988. 400 s.

25. Gintowt I. Obraz zwierząt i jego funkcja w poezji księdza Jana Twardowskiego: prac. magisterska. Wilno, 2011. 99 s.

26. Głowinski M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J. Słownik terminów literackich. Pod red. J. Sławińskiego. Warszawa : Ossolineum, 2005, 706 s.

27. Gniecki Cz. Hagiograficzne źródła franciszkańskie powstałe w XIII i XIV wieku. Kraków : ISF, 2005. 254 s.

28. Gołąb T. Ta poezja nie obrasta pleśnią, grzybem, honorami. Gość.pl. 2015. №27. S. 23-25.

29. Habowska K. Kiedy Bóg drzwi zamyka – to otwiera okno : zasób elektroniczny. 2014. URL : http://wszystkomozliwe.pl/bedzie/.

30. Iriarte L. Historia franciszkanizmu. Kraków : Serafin, 1998. 624 s.

31. Iwanowska A. Serdecznie niemodny i szczęśliwie zapóźniony. Jan Twardowski w oczach własnych, recenzentów i czytelników. Poznań : Święty Wojciech, 2000. 326 s.

32. Kamieńska A., Śpiewak J. Abyśmy byli. Wybór wierszy. Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2015, 103 s.

33. Kasprowicz J. Księga ubogich. Warszawa : J. Mortkowicz, 1934. 150 s.

34. Kaspryk M. Święty Franciszek w literaturze polskiej. Kalwaria Zebrzydowska : Calvarianum, 1993. 103 s.

35. Kasprzyk M. Święty Franciszek w literaturze polskiej. Kalwaria Zebrzydowska: Calvarianum, 1993. 103 s.

36. Kindziuk M. Zgoda na świat. Z ks. Janem Twardowskim rozmawia Milena Kindziuk. Kraków : Wydawnictwo M, 2001. 268 s.

37. Kolbuszewski J. Nurt franciszkański w prozie młodopolskiej. *Litteraria*. Wrocław, 2010. № 38. S. 83-113.

38. Koryś Z. O poezji księdza Jana Twardowskiego. *Myśl Literacka*. 2015. № 90. S. 13-17.

39. Kraszewski J. I. Sfinks. Warszawa : Virtualo Klasyka, 2011. T 1. 172 s.

40. Kucharzyk S. Ksiądz Jan Twardowski: zasób elektroniczny. 2011. URL: http://napogorzu.blogspot.com/2011/08/ksiadz-jan-twardowski.html

41. Kundzicz B. Franciszkanizm w twórczości Stanisława Witkiewicza. *Roczniki humanistyczne*. 1993. №41. S. 46-64.

42. Lipiński O. Podstawowe elementy franciszkanizmu i ich zastosowanie w pedagogice franciszkańskiej. Warszawa : Franciszkową drogą. 136 s.

43. Manselli R. Święty Franciszek z Asyżu. Editio Maior. Tłum. Bilińska M. Kraków : Bratni Zew, 2006. 464 s.

44. Miciński T. Poezje. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1980. 402 s.

45. Mickiewicz A. Pan Tadeusz. Kraków : Greg, 2017. 336 s.

46. Modlitwa franciszkańska. Materiały z sympozjum odbytego w dniach 14-15 listopada 1997 roku w Wyższym Seminarium Duchownym Ojców Franciszkanów w Łodzi Łagiewnikach. Pod red. Napiórkowskiego S., Koca W. Niepokalanów : Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 2001. 487 s.

47. Motywy franciszkańskie w literaturze różnych epok : zasób elektroniczny. URL : http://jan-kasprowicz.wyklady.org/wyklad/339_motywy-franciszkanskie-w-literaturze-roznych-epok-_strona-4.html.

48. Napiórkowski S-C. Z Chrystusem w znakach. Niepokalanów : Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 1984. 112 s.

49. Nawiązania do antyku w twórczości Jana Kochanowskiego : zasób elektroniczny. URL : https://www.bryk.pl/wypracowania/jezyk-polski/wiersze/25374-nawiazania-do-antyku-w-tworczosci-jana-kochanowskiego.html.

50. Niezgoda C. Kwestia franciszkańska: z okazji 750-lecia śmierci św-Franciszka z Asyżu. Collectanea Theologica : Kraków, 1977. Wyd. 47, fasc. 2. S. 205-215.

51. Ochelska G. Poetycka koncepcja Boga, człowieka i wiary w poezji ks. Jana Twardowskiego. *Ethos*. 1989. №1. S. 144-157.

52. Ochwat M. Poezja paradoksów, paradoksy w poezji : poetycka teologia Jana Twardowskiego, Janusza Pasierba, Wacława Oszajcy. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014. 206 s.

53. Odyniec E. Poezje: w 2 tt. Warszawa : Drukarnia Gazety Lekarskiéj, 1874. T. 1. 336 s.

54. Olszewska M. Jan Twardowski : zasób elektroniczny. 2007. URL : https://culture.pl/pl/tworca/jan-twardowski.

55. Podraza-Kwiatkowska M. Literatura Młodej Polski. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992. 351 s.

56. Poezja drugiej połowy XIX wieku. Pozytywizm. Młoda Polska. Antologia. Oprac. Bajda J., Wrocław : a linea, 2007. 592 s.

57. Rybka M., Sławek J. «Szczęście to przemijanie/ nam też zniknąć trzeba» – kilka uwag o przemijaniu w poezji ks. Jana Twardowskiego. *Poznańskie Studia Polonistyczne* : Seria Językoznawcza. Poznań, №16. S. 241-257.

58. Rybka M., Sławek J. O emocjonalności języka poezji księdza Jana Twardowskiego. *Poznańskie Studia Polonistyczne:* Seria Językoznawcza. Siedlce 2006, S. 195-206.

59. Sabatier P. Życie i działalność świętego Franciszka z Asyżu. Cieszyn : wyd. B. Kotuli, 1927. 272 s.

60. Słownik literatury polskiej XX wieku. pod red. A. Brodziak, M. Puchatka, M. Semczuk, A. Sobolewskiej, E. Szarej-Matywieckiej. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992. 846 s.

61. Słownik polskich pisarzy franciszkańskich. Praca zbiorowa pod red. H. Wyczawskiego. Warszawa : Archiwum Prowincji OO. Bernardynów, 1981. 570 s.

62. Stachura E. Cała jaskrawość. Warszawa : Czytelnik, 2006. 228 s.

63. Staff L. Ptakom niebieskim. Warszawa : Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska, 1992. 247 s.

64. Szelburg-Zarembina E. Zakochany w miłości. Warszawa : Pax, 1962. 380 s.

65. Światłem będący zanurzeni w światłości : aniołowie i święci w polskiej liryce współczesnej : antologia. Oprac. Jania T. Kraków : Wydawnictwo św. Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, 2004. 506 s.

66. Tendencje artystyczne i światopoglądowe w literaturze europejskiego i polskiego modernizmu : zasób elektroniczny. URL : https://klp.pl/mloda-polska/a-8975.html.

67. Twardowski J. Kilka myśli o wierze, nadziei i miłości. Poznań : Święty Wojciech, 2010. 96 s.

68. Twardowski J. Nadzieja pozwala żyć. Poznań: Święty Wojciech, 2018. 160 s.

69. Twardowski J. Nie przyszedlem pana nawracać. Warzawa: w-ctwo Archidiecezji Warszawskiej, 2002. 413 s.

70. Twardowski J. Patyki i patyczki. Warszawa : Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, 1987. 239 s.

71. Twardowski J. Po jasnej stronie zycia. Warszawa : Ad Oculos, 2002. 223s.

72. Twardowski J. Wierzę w radość. Pod red. Iwanowskiej A. Poznań: Święty Wojciech, 2018. 221 s.

73. Twardowski J., Wszędy pełno Ciebie. Rozważania na niedziele i święta. Oprac. Iwanowska A. Poznań : Święty Wojciech, 2010. 336 s.

74. Twardowski, J. Zaufałem drodze. Wiersze zebrane 1932-2004. Opr. Iwanowska A., Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 2007. Wyd. 2 zm. 1208 s.

75. Wartości w życiu człowieka według Jana Twardowskiego – interpretacja wierszy Jana Twardowskiego : zasób elektroniczny. URL : https://wypracowania24.pl/jezyk-polski/7416/wartosci-w-zyciu-czlowieka.

76. Wrońska A. Poezja Edwarda Stachury : zasób elektroniczny. URL : http://aleklasa.pl/liceum/c230-wiersze/spotkanie-z-poezja/poezja-edwarda-stachury.

77. Zacharewicz E. Franciszkanizm Leopolda Staffa w kontekście poezji polskiej XX wieku : prac. magisterska. Wilno, 2013. 59 s.

78. Zajączkowski R. Pielgrzymowanie do źródeł chrześcijaństwa : o trylogii asyskiej Romana Brandstaettera. *Ethos*. Lublin, 2003. Wyd. 16, № 3. S. 466-484.

79. Zarębianka Z. Wieczność radosna, czyli o twórczości Jana Twardowskiego. Poezja wymiaru sacrum. Lublin : Wydawnictwo PTPN, 1992. 208 s.

80. Zaworska H., «Jestem bo jesteś». Z księdzem Janem Twardowskim rozmawia Helena Zaworska. Kraków : Wydawnictwo literackie, 1999. 152 s.

81. Źródła franciszkańskie (XIII-XIVw.) w 4 tt. Red. Kijas Z. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2007. T. 3. 678 s.